

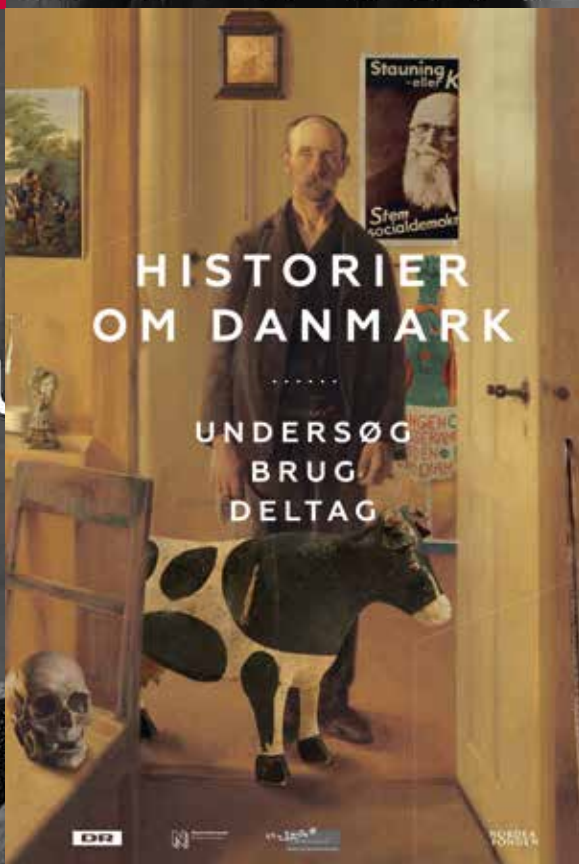
noter

nr. 215 | december 2017

STORIER

OM

ARK

Tema: DanmarkshistorieR

dhta
historielærerforeningen

Anmeldelser 215

Klik på titlen for at komme direkte til anmeldelsen

Mikkel Thrane Lassen & Niels Ejgil Trebbien Dybbro: "Historie. Metode, teori, filosofi". Lindhardt & Ringhof 2017.

Torben Peter Andersen: "Historiske hovedlinjer. Fra antikken til i dag". Columbus 2017

Suzanne Gudbjerg-Hansen, Thomas p. Larsen & Ulrik Juel Lavtsen: "Flere sider af KS. Grønland". Lindhardt & Ringhof 2017.

Ditte Gøricke Jensen & Pernille Hedegaard Bøgh: "God klassekultur – ledelsesredskaber til undervisere". Frydenlund 2017.

Mathias Perriton Strand: "Østeuropas historie". Lindhardt & Ringhof 2017.

Ove Korsgaard, Jens Erik Kristensen, Hans Siggaard Jensen et al.: "Pædagogikkens idéhistorie". Aarhus Universitetsforlag 2017

Hanne Willert: "Børns liv og arbejde – i 1800-tallets landbosamfund". Frydenlund 2017.

Poul Duedahl: "Gud – hjem – tid". Århus Universitetsforlag 2017.

Kenneth J. Gergen og Karsten Mellon: "Socialkonstruktionisme og uddannelse".. Hans Reitzels Forlag 2017.

Ian Kershaw: "Helvede tur-retur. Europa 1933-1949". Gad 2017.

Simon Sebag Montefiori: Huset Romanov 1613-1918. Information 2017.

Erasmus af Rotterdam: Om den frie vilje. Oversat fra latin af Villy Sørensen og Chr. Gorm Tortzen. Gyldendal 2017.

Jørgen Møller: Hvorfor blev Europa ikke et imperium? Gyldendal 2017.

James J. Sheehan: Where have all the soldiers gone? Omdannelsen af det moderne Europa. Ellekær 2017

Niels Barfod: Hotel Donau. Essays fra det andet Europa. (2. udgave). Gyldendal 2017

Bent Jensen: Ruslands undergang. Revolutioner og sammenbrud 1917-1921. Gyldendal 2017.

Eugene Rogan: Arabernes historie. Fra Osmannerriget til Det Arabiske Forår. Kristeligt Dagblads Forlag 2017

Chris Holmsted Larsen: "Den folkekære stalinist – en biografi om Carl Madsen". Gyldendal 2017

Svetlana Aleksijevitj: De sidste vidner. Lindhardt & Ringhof 2017.

Volker Perthes: Afslutningen på Mellemøsten, som vi kender det – et essay. Ellekær 2017.

Per Stig Møller: Udenrigsminister i krig og fred. Gyldendal 2017.

Axel Honneth: "Socialismens idé. Forsøg på en aktualisering". Oversat fra tysk af Tom Havemann. Hans Reitzels Forlag 2017

Annette Lassen: Islændinge sagaernes Verden, København 2017: Gyldendal + Annette Lassen (red.), 2017: Islændinge sagaerne. Et udvalg i nyoversættelse. Laksdølnernes saga, Totten om Bolle, Viglunds saga, København: Gyldendal + Annette Lassen (red.), 2017: Islændinge sagaerne. Et udvalg i nyoversættelse. Egils saga, Fostbrødrenes saga, Erik den Rødes saga, København: Gyldendal + Annette Lassen (red.), 2017: Islændinge sagaerne. Et udvalg i nyoversættelse. Njals saga, København: Gyldendal.

Annette Lassen: Islændinge sagaernes verden bd. 3-4. Gyldendal 2017.

John V. Jensen: Danmark en god mand? Hitler-officer. Menneskesmugler. Koldkriger. Historien om Günter Toepke. Syddansk Universitetsforlag.

Niels Åkerstrøm Andersen og Justine Grønæk Pors: "Niklas Luhmann". Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2017

Niels Henrik Gregersen og Carsten Bach-Nielsen (red.): Reformationen i dansk kirke og kultur. 1517-2017. Syddansk Universitetsforlag 1-3. 1518 sider.

Dorthe Jørgensen: Hvorfor er vi så fantasiforskrækkede? Om reformationen og æstetikken. Forlaget Eksistensen 2017.

Michael Andersen et al.: "Evaluering. Af læring, undervisning og uddannelse". Hans Reitzels Forlag 2017

Kenneth J. Gergen og Karsten Mellon: Socialkonstruktionisme og uddannelse. Hans Reitzels Forlag 2017.

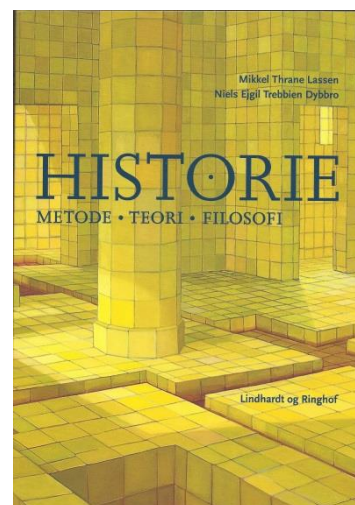
Jon A. P. Gissel: "Gud Livet og Menneskene. Ni danske konservative forfatterskaber". Munck & Lorenzen, 2017

Historiefagets identitet og metoder

MIKKEL THRANE LASSEN OG NIELS EJGIL TREBBIEN DYBBRO: *HISTORIE Metode. Teori. Filosofi. Lindhardt og Ringhof, 2017. 127 sider, illustreret. Pris: trykt bog: 168 kr. E-bog: 45 kr.*

"Denne bogs bærende tanke er, at historiefaget har en faglighed og en videnskabelighed, der ligger ud over kildekritikken." Sådan lyder de to forfatters programerklæring i forordet. Og det er da et udsagn, der ikke lader sig benægte. Bogen kan betragtes som en replik til 2017-læreplanen, der som et af sine mål har *"viden om fagets identitet og metoder"* og som udnævner såvel *"historiefaglige teorier og metoder"* som *"historiebrug og -formidling"* til kernestof.

Det er dermed en bog, der satser på at opfylde et akut behov i de

kommende års gymnasiale historieundervisning. Det er derfor dobbelt ærgerligt, at der er kommet et noget vingeskudt og overraskende traditionelt resultat ud af de to forfatteres anstrengelser.

Emnemæssigt spænder HISTORIE vidt. Ud over den traditionelle kildekritik, der er udvidet med et web-perspektiv, omhandler bogen også historieteori, historiefilosofi, brug af historie og vink til opgaveskrivning. Så vidt. Så godt. Men det hele er imidlertid disponeret på en sådan måde, at i hvert fald anmelderen – og sikkert også de elever, der forventes at bruge bogen – bliver grundigt forvirret. Indledningsvis konfronteres læseren med styrke og svaghed ved historiefremstillingens narrative aspekt. Det fremtræder abstrakt og fortænkt – og er nok ikke den smarteste måde at møde Emil i 2.x på.

Så følger et kapitel: "Hvorfor historie?" der reelt kommer til at handle om en introduktion af kildebegrebet med tilhørende opgaver i kildekritik. Først derefter møder læseren det hovedkapitel, der gennemgår en række begreber i relation til den kildekritiske metode. Hertil en samlet analysemodel, der ikke adskiller sig væsentligt fra andre metodebøgers tilbud. Det er prisværdigt, at kildekritikken er udbygget til at omfatte kilder, hentet fra nettet. Men også det bliver ganske traditionelt. Her kunne forfatterne med fordel have knyttet an til debatten om digital dannelse og de sociale mediers dominans, herunder hele 'fake news'-fænomenet.

Kapitlet om kildekritik indledes med forsøg på at forklare, hvad kildekritik er. Det bliver imidlertid kun til en gennemgang af to såkaldte "misforståelser": dels at det faghistoriske arbejde kun består i kildekritik, dels at man blot skal nære mistro til kilderne. Men svaret på, hvad kildekritik *så* er, blæser i vinden.

Det volder forfatterne store vanskeligheder at tilbyde læseren en nogenlunde afklaret sondring mellem historieteori og historiefilosofi: "*Grundlæggende historieteori handler om at få en idé om, hvad der afgør, at en historisk udvikling bevæger sig i en bestemt retning,*" hedder det s.70. Så blev eleven så klog!

Såvel Kristian Erslev som Leopold von Ranke bliver præsenteret, og i den historiefilosofiske afdeling er der gennemgang af både Hegel, Marx, Darwin og historicisme. Disse afsnit er sådan set kompetent skrevet, men det er et spørgsmål, om det er rimeligt at føre gymnasieelever så langt ind i videnskabsfagets historiske og filosofiske grundlag.

Kapitlet om historiebrug arbejder helt traditionelt med vikinger og samarbejdspolitikken under besættelsen. Ærgerligt, når man tænker på hvilket bombardement af historiebrug, moderne unge er udsat for i deres daglige omgang med de elektroniske medier.

Vejledningen i den konkrete opgaveskrivning på gymnasieniveau bliver ikke til meget andet end en gennemgang af Blooms taksonomi.

I forbindelse med opgavevejledningen fremhæver de to forfattere som den trykte bogs fordel frem for net-kilder, at "*bøgerne altid har haft en redaktør ind over, der har vurderet materialets kvalitet og lødighed*" (s.122). Det kan der være noget om, men lige netop med *HISTORIE Metode. Teori. Filosofi* kan man have sin tvivl. Den inkonsekvente opbygning af bogen, det løst snakkende sprog og de uklare definitioner burde en effektiv redaktør have gjort noget ved. Der har tilsyneladende manglet et modspil til de to forfatteres oplæg.

Hen over de omtalte svagheder rummer *HISTORIE* en kvalitet, der bestemt ikke er uvæsentlig og derfor skal markeres i udgangsbønnen: den rummer ganske mange veloplagede elevopgaver, der i mange tilfælde kræver, at eleverne går i gang med selvstændig informationssøgning på nettet.

Knud Holch Andersen

Historiske hovedlinjer

TORBEN PETER ANDERSEN: *"Historiske Hovedlinjer – fra Antikken til i dag."*
Columbus 2017. 320 sider, skolepris 165 + moms og forsendelse.

Torben Peter Andersen udgav i 2006 i forlængelse af den sidste gymnasiereform bogen: *Historiens Kernestof – Danmark, Europa, Verden*. Mon ikke mange af os kender den allerede?

Her mere end ti år efter og med en ny gymnasiereform, som i øjeblikket ruller ind over skolerne, har forfatteren opdateret og gennemrevideret sin tidligere udgivelse, så den er tilpasset de nye krav og mål for undervisningen.

Det drejer sig – parallelt med sidste udgivelse – om et yderst ambitiøst projekt. Forfatteren har sat sig det mål at skrive hele verdens historie inklusiv danmarkshistorien i ét bind. Sådant et overbliksværk er god at have til sin rådighed som lærer, men det siger også sig selv, at den på ingen måde kan stå alene. Bogens eget fornuftige forslag er da også, at man bruger den som "knagerække" i undervisningen, og så supplerer med tematiske forløb.

Jeg har i sagens natur ikke testet så ny en bog i undervisningen, men jeg har brugt den tidligere version, og jeg mener ikke, det er urimeligt at overveje nærværende bogs brug i denne kontekst. Konklusionen må nemlig være, at der langt hen ad vejen ikke er tale om en ny bog, når blikket falder på selve brødteksten – med undtagelse af den nyeste historie, hvilket jeg vender tilbage til.

Helt nyt derimod er de medfølgende kildetekster og opgaver, som afslutter hvert afsnit, og det hilser jeg i den grad velkommen; kilder og opgaver er ganske enkelt blevet normen i en moderne undervisningsbog til historie i gymnasiet! Der er dog – måske lidt underligt – kun tale om en enkelt kildetekst efter hvert kapitel, hvilket efter min opfattelse er for lidt, da man naturligvis kun bliver præsenteret for én vinkel på begivenhederne, og dermed i undervisningssituationen får vanskeligere ved at skabe et fortolknings- og diskussionsrum baseret på forskellige tekster. På den anden side er der også grænser for, hvor tyk bogen kan være og stadig finde plads i tasken hos eleverne, og da omfanget siden sidste udgivelse er vokset med næsten 100 sider (til 320 sider), har bogen nok rent fysisk nået sit maksimum. Desuden er der mere kildemateriale på bogens hjemmeside.

Bogens store force, nemlig det praktiske i at have hele historien samlet i et bind, er også dens akilleshæl. Bogen er nemlig komprimeret i en sådan grad, at den kræver en stor forhåndsviden, hvis den skal kunne

læses med et (tilstrækkeligt?) stort udbytte. Lad mig kort dvæle ved 30-årskrigen som eksempel. Den behandles med ganske få linjer på s. 87:

”I 1618 udviklede religionsstridighederne i Europa sig til åben krig i Tjekkiet. Paven i Rom, i alliance med den tyske kejser, gik i krig mod protestanterne i Prag. Målet var at rekatolicere hele Tyskland. Danskerne følte sig truet af disse udsigter og Christian d. 4 greb ind i krigen i 1625. Han blev dog slået allerede i 1626 og måtte trække sig ud. Kejserlige tropper besatte Jylland og befolkningen blev plyndret.”

Herefter følger nogle yderligere linjer om svenskernes forsøg på at erobre hele Østersøområdet der kulminerede med det mislykkede stormangreb på København i 1659.

Som lærer må man, hvis man overvejer at købe bogen til sin klasse, gøre op med sig selv, om det er tilstrækkelig grundbogsviden. Der er jo trods alt en grund til, at mange konkurrerende forlag har fundet det nødvendigt at udgive 2-3 bind til den samme verdenshistorie eksklusiv danmarkshistorien. I praksis har jeg anvendt bogen (den fra 2006) i både HF- og STX-klasser, og der kan ikke herske tvivl, om at den lidt stærkere stx-elevgruppe med en bredere generel viden bedre kunne håndtere bogens komprimerede historiefortælling.

Et andet argument for at købe bogen kunne være, at den faktisk er meget aktuel og trækker linjer helt frem til i dag, og bl.a. behandler finanskrisen, krisen i Syrien og EU (fx BREXIT). De mest aktuelle afsnit lider imidlertid om nogen af den komprimerede stil – nogle kapitler er så korte som et par sider; det virker **meget** kort, men giver selvfølgelig mulighed for at skabe sig et overblik med henblik på senere fordybelse.

Og så lige en sidste ting: bogens forfatter må have en enorm viden og interesse for arkitektur, da der er et hav af spændende billeder og billedtekster i bogen om bygninger fra hele verden fra solpyramider i Mexico til Høje Tåstrup Station. Til sidst bliver det imidlertid også lidt trættende, når man opdager, at mere eller mindre alle bogens billeder er bygningsværker og arkitektur.

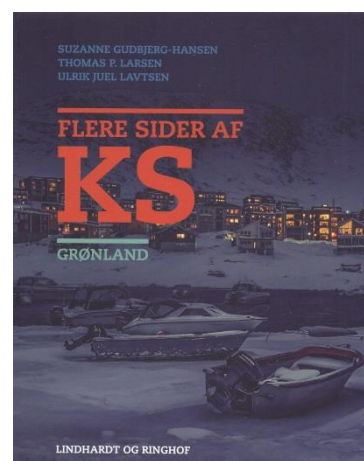
Under alle omstændigheder er bogens pris et godt argument for en investering – det er en regulær prisbasker til kun 165 kr. pr. styk. Man sparer altså nemt 100 kr. pr. bog i forhold til mange konkurrenter, og i disse nedskærings-tider er det endog meget vanskeligt at se bort fra.

Anders Bærholm Frikke

Grønland – KS

SUZANNE GUDBJERG-HANSEN, THOMAS P. LARSEN OG ULRİK JUEL LAVTSEN:
”*Flere sider af KS – Grønland*”. Lindhardt og Ringhof Uddannelse 2017. 158 sider, illustreret. Vejledende pris 168 kr.

I de seneste par år er der udkommet flere undervisningsbøger, der forholder sig til Danmarks og Grønlands fælles fortid og nutid. Det er da også et spændende emne, der kan vinkles på mange måder, alt efter om man er mest interesseret i den dansk-norske kolonisering i 1700-tallet eller hellere vil undersøge nutidens selvstyre inden for Rigsfællesskabet. Det er derfor oplagt, at Lindhardt og Ringhof Uddannelses serie *Flere sider af KS* nu

inkluderer temabogen *Grønland*. Den er skrevet af de samme tre forfattere, der også står bag grundbogen i serien. Serien er, som titlen markerer, naturligvis skrevet med henblik på undervisning i de tre fag historie, samfundsfag og religion på HF-studiet.

I denne sammenhæng har historieafsnittet, bogens mest omfattende på 70 sider, en særlig interesse. Det er kronologisk opbygget og begynder med den tidlige fangerkultur for at ende med selvstyreloven fra juni 2009 (der dog fejlagtigt kaldes hjemmestyreloven) og spørgsmålet om adgangen til Grønlands råstoffer.

Fremstillingen er ledsaget af mange illustrationer og kort i farver samt en række spørgsmål under overskriften "Tænk selv". Og tænke selv skal man virkelig! Et spørgsmål som: "Hvilken tese eller teser mener du bedst forklarer nordboernes forsvinden på Grønland?" er ikke så nemt at besvare – og især ikke, når den ledsagende tekst selv stiller flere spørgsmål, end den besvarer. Andre gange er spørgsmålene dog mere ligetil. Det samme kan siges om fremstillingen, der dog nogle steder efter min smag er en tand **for** ligefrem og forenkende. De store opdagelsesrejser bliver for eksempel introduceret således: "Foran skibsstævnen åbnede verden sig op, og de store opdagelsesrejsers tid satte ind. Sat ind var også en indædt europæisk konkurrence om et marked, der blev ved med at vokse, jo mere af kloden man undersøgte og kortlagde. Med en veludviklet skibsteknologi, en stadigt accelererende tiltro til fremskridt, økonomiske teorier og europæisk kultur som brækjern, tvang europæerne dørene til verdensmarkedet åbent." Efterfølgende går fremstillingen dog tættere på Grønland og koloniseringen i 1700-tallet, herunder etableringen af Kongelige Grønlandske Handelsselskab i 1774, og bliver dermed mere klar i mælet. En række figurer, der viser kolonistyrets opbygning i forskellige faser, hjælper desuden fremstillingen på vej mod de afsluttende kapitler om 1900-tallets afkoloniseringstendenser og Grønlands overgang fra amts- til selvstyrestatus.

Efter fremstillingen følger en meget kortfattet litteraturliste (6 titler) og 11 dobbeltspaltede sider med i alt 10 kilder. Kilderne er ikke integreret med fremstillingen, og det er ikke altid tydeligt, hvilke funktion den enkelte kilde har. Det skyldes også, at kilderne introduceres på vidt forskellige måder – nogle gange slet ikke, andre gange udførligt og med ledsagende spørgsmål. Her kunne man godt have ønsket sig en mere ensartet tilgang til kildematerialet, sådan som det er praktiseret i bogens religionsdel, hvor hver tekst ledsages af tydelige arbejdsspørgsmål. Det er sikkert en stor hjælp for kursisterne.

Det ligger uden for denne anmelders kompetence at vurdere det samfundsfaglige afsnit (33 sider med et væld af tabeller og figurer) og det religionsfaglige afsnit (42 sider, hvoraf 15 er tekster), men jeg kunne godt have ønsket mig en tydeligere markering af de tværfaglige muligheder, som det overordnede emne "Grønland" rummer, for eksempel ved hjælp af krydshenvisninger mellem afsnittene. Historiedelen fungerer dog isoleret set og trods enkelte forbehold efter hensigten, og bogen er derfor en overvejelse værd som klassesæt.

Jeppe Bæk Meier

Hvordan kan man skabe en god klassekultur?

DITTE GØRICKE JENSEN OG PERNILLE HEDEGAARD BØGH: *"God klassekultur - ledelsesredskaber til undervisere"*. Frydenlund 2017, 280 sider, 269 kr.

Alle, som underviser i gymnasiet og på HF ved, at der kan være store udfordringer i undervisningen. Klasser kan være dårligt fungerende, 'meget tunge at danse med', fagligt svage eller noget helt andet. Der er derfor kommet øget fokus på de redskaber og de muligheder, man som underviser har for at gøre noget ved dette. Der findes en del litteratur om emnet bl.a. af lektor Dorte Ågård fra Aalborg Universitet, som har skrevet forordet til denne bog.

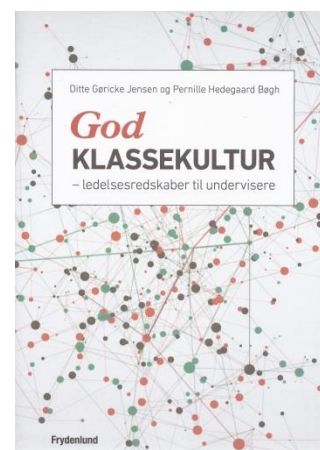
De to yngre forfattere til bogen har selv erfaringer fra undervisning af unge i forskellige sammenhænge, og sammen har de etableret kursusvirksomheden Link (link-kommunikation.dk), der tilbyder kurser til skoler og virksomheder. Ditte er cand.mag. i dramaturgi, kunsthistorie og dansk, mens Pernille er uddannet som skuespiller og dramalærer.

Bogen indeholder i alt ni kapitler, hvoraf de to sidste indeholder øvelser og materialer, som man kan bruge i arbejdet med at skabe en god klassekultur. I de første kapitler redegøres der for, hvad der menes med god klassekultur, og hvorledes man kan opfatte en klasse med udgangspunkt i modeller/teorier af William Schutz og Kurt Lewin.

I de efterfølgende kapitler gennemgås forskellige centrale sider af situationen i klasser på ungdomsuddannelserne som forholdet lærer-elever, kommunikation i klasserummet og organisering af arbejdet i klassen. Med forfatternes udgangspunkt i teater/drama-synsvinklen lægges der meget vægt på at forstå og arbejde med de sociale og følelsesmæssige relationer i klassen, således at man sikrer et optimalt læringsmiljø. Det viser sig fx ved, at de fortæller om betydningen af de forskellige former for kommunikation som ord (verbalsprog), kropssprog og parasproget. Det sidste er alt det andet i en kommunikation, som kan være fnis, klappen, fløjten, tsk-lyde og meget mere.

Sproget er til tider meget omstændeligt, som når forfatterne s. 92 skriver: *"I en klasse er der i gennemsnit 28 elever, der er kommet med en forforståelse af dem selv socialt, personligt og fagligt. Når de træder ind i en ny 'setting' eller kontekst i form af en ny klasse, vil forskellige faktorer spille ind og påvirke i større eller mindre grad. I tillæg til dette påvirkes den enkelte elev af den dynamik og dermed fælles platform, der skabes i den nye klasse. For at den påvirkning, der uvægerligt vil være, kan give plads til at udvikle sig socialt, personligt og fagligt, er et bevidst normdannelsesarbejde vigtigt."* Det kan siges meget enklere og klarere.

Men heldigvis kan forfatterne også formulere sig klart og tydeligt, når de med fynd og klem taler for arbejdsrummets hellighed s. 101: *"Konsekvens handler om at tage arbejdsrummets hellighed og samarbejdet alvorligt. Vores baggrund som dramalærere gør os til fortalere for hellige arbejdsrum. Man kan ikke lave gode forestillinger med fremragende præstationer af ensemblet, hvis skuespillerne til prøverne ligger ned ("Jeg skal ikke sige noget endnu"), tjekker deres Facebook-profil ("Det kan jo være, der er sket noget vigtigt et sted i verden"), modtager opkald fra deres mødre [...] Som teaterlærere har vi brugt megen tid på at træne elever til at lade det private (det hyggelige, men i særdeleshed det trælse) ligge udenfor. Vi*

har f.eks. haft en imaginær reol stående udenfor døren, hvor eleverne kunne stille deres lort, inden de gik ind i undervisningsrummet. Hvis de ikke gad have det med hjem, måtte de gerne lade det stå!”

Stor inspiration kan man hente i de sidste to kapitler med øvelser og materiale. Her beskrives grundigt og instruktivt i alt omkring 30 øvelser, som man kan bruge, hvis man vil have undervisningen til at fungere bedre og mere engagerende. De første øvelser handler om at lære navnene at kende, hvor der er mange variationer. Dernæst er der øvelser som 'Kender du typen', 'M&M øvelsen', 'Receptionen', 'To sandheder og en løgn' og mange flere. De er alle tænkt som øvelser, der kan få en klasse til at fungere bedre, men de nævnte øvelser og en række andre (i alt 11) kan også bruges i fagenes undervisning. Fx går øvelsen 'To sandheder og en løgn' ud på at eleverne i grupper skal præsentere hinanden for tre påstande/oplysninger, hvoraf de to er rigtige og den ene er forkert. Dette kunne være en fin måde at afslutte et forløb på i historie!

Det vil være oplagt i pædagogikum at læse de mange øvelser igennem for at få inspiration og afprøve mindst et par på sine hold! Og selv garvede undervisere kan blive inspireret. Det er også en vigtig pointe at bryde op i de vante strukturer i 'det hellige klasserum', og få eleverne til at bevæge sig rundt, selv være aktive og selv tage del i ansvaret og undervisningen.

Alt i alt er bogen hermed anbefalet – ikke mindst i forbindelse med pædagogikum. Den kan også bruges som inspiration til at få en klasse til at fungere godt – eller hvis man tumler med en rigtig besværlig klasse.

Ulrik Grubb

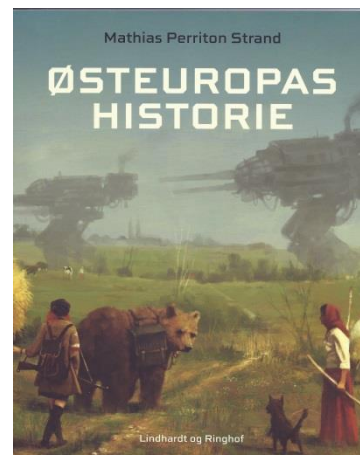
Det brogede Østeuropa

MATHIAS PERRITON STRAND: *Østeuropas historie*, L&R uddannelse 2017, 132 sider, illustreret i farver, 168 kr.

I denne bog har Mathias Strand stillet sig den opgave at beskrive hundrede års østeuropæisk historie. Efter et spændende introducerende kapitel om gensidige fordomme mellem befolkningerne i Vest- og Østeuropa, følger et kort kapitel om Østeuropas historie efter 1918. Dernæst kommer fire tematiske kapitler om demokrati, økonomi, nationalisme og religion og endelig slutter bogen med et kapitel om Østeuropa efter Murens Fald.

Bogen er flot illustreret og fremstillingsdelen skal roses for at tage udgangspunkt i nutidige problemstillinger, samt at være skrevet i et elevvenligt sprog, som gør det muligt at bruge bogen på alle niveauer i gymnasiet. Foruden selve grundteksten er bogen forsynet med både opgaver og kapitler. Her er bogen noget mere svingende. Nogle opgaver er næsten for basale, såsom at tegne nogle lande ind på et europakort, mens andre opgaver er meget kreative. Eksempler herpå er

1. "Indspil et TV-nyhedsindslag fra henholdsvis en tjekkoslovakisk kommunistisk, en antikommunistisk og en sovjetisk kommunistisk synsvinkel under Pragkuppet i 1948" (s.48)

2. "Skriv to nationalistiske digte: Et der har fokus på dit østeuropæiske land, og et der har fokus på alle dine fjender" (s.87)

For denne anmelder er et andet minus, at der er meget få analytiske opgaver og at bogens eneste metodiske greb er to meget korte beskrivelser af, hvad begreberne redegørelse og kildekritik dækker over. Andre metodiske tilgange må eleverne selv gætte sig til, hvordan man bruger i praksis. Om kilderne er det dejligt, at der er flere gode og nye tekster, men en svaghed ved kildematerialet er at det er meget blandet. Som eksempel er to af de fire kilder til Østeuropas historie efter 1989 en tale som Lech Kaczynski skulle have holdt over ofrene for Katynmassakren i april 2010 samt den ukrainske vindersang til det europæiske melodigrandprix i 2016. Dermed bliver det meget vanskeligt at fordybe sig i nogle emner.

Samlet set vurderes bogen som en tiltrængt og spændende fremstilling af en vigtig regions historie. Grundet bogens kreative tilgang, manglende fokus og simple metodiske tilgang vil bogen være mest velegnet i 1.g og starten af 2.g.

Rasmus Østergaard

Europa som imperium?

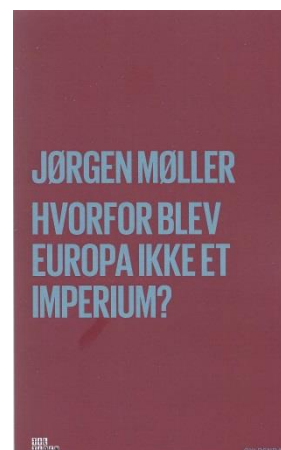
JØRGEN MØLLER: "Hvorfor blev Europa ikke et imperium?". Gyldendal 2017. 113 sider. Vejledende pris 100 kr.

Europa er i krise. Det er - i kølvandet på Ruslands annektering af Krim-halvøen, flygtningestrømmene fra Mellemøstens kriseområder og den britiske folkeafstemning om EU – både en identitetskrise og en økonomisk og geopolitisk krise. Måske er det derfor, at Gyldendal har valgt at udgive Jørgen Møllers korte bog om det europæiske statssystemets udvikling.

Jørgen Møller er professor ved Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet og har tidligere og på mere videnskabelig vis (i artiklen "Why Europe Avoided Hegemony: A Historical Perspective on the Balance of Power" fra 2014) formidlet sin grundlæggende tese om, hvorfor Europa ikke er blevet et imperium. Bogens udgangspunkt er netop det interessante spørgsmål: Hvorfor udviklede Europa sig til et konglomerat af konkurrerende stater frem for et imperium?

Det enkle svar lyder, at det skyldes etableringen af et europæisk statssystem, der sikrede magtbalancen mellem de enkelte stater. Svaret er ikke videre originalt eller overraskende, men bogen har dog trods alt den styrke, at den på en overskuelig måde illustrerer denne udvikling som en længerevarende proces, der begynder lang tid før Den Westfalske Fred i 1648. Kapitel 4 handler således om splittelsen mellem stat og kirke, der har været med til at opretholde den europæiske magtbalance, mens kapitel 6 skildrer Karl V og sønnen Filip II og deres mislykkede forsøg på at skabe et hegemoni i Europa. I det afsluttende kapitel 7, der efterfølges af en kort epilog, præsenteres i kortform flere senere fejlslagne imperieprojekter, heriblandt Napoleons (der dog var tæt på at lykkes).

Jørgen Møller støtter sig blandt andre til neorealisternes opfattelse af det internationale system som et system, der tenderer imod en overordnet magtbalance, der har "disciplineret" de europæiske magthavere.

Møllers definition af et imperium som et overherredømme over statssystemet er også tydeligvis præget af en samfundsvidenskabelig strukturel og geopolitisk tilgang. Man kan derfor ikke klandre forfatteren for ikke at belyse, hvorfor koloniimperialismen etablerede Europa som center i en imperial verdensorden, selv om det jo er et nok så interessant spørgsmål. På samme vis leder man i *Hvorfor blev Europa ikke et imperium?* forgæves efter tanker om den seneste udvikling i Europa, herunder de udfordringer, som EU står over for. Men den europæiske union er jo heller ikke en imperiedannelse, hvis man skal tro Jørgen Møller, og den kritiske læser må derfor glædes over trods alt at få en velskrevet og underholdende beskrivelse af de historiske forudsætninger for etableringen af det moderne statssystem i Europa.

Jeppe Bæk Meier

Krig og fred. Europa 1900-2017

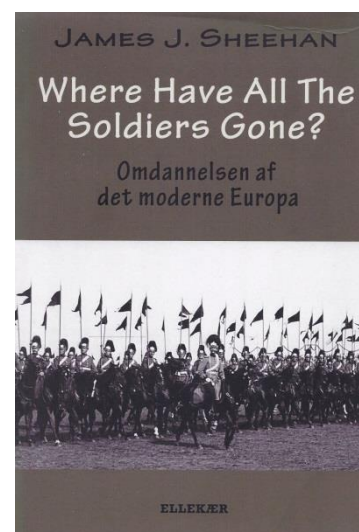
JAMES J SHEEHAN: "Where Have All The Soldiers Gone. Omdannelsen af det moderne Europa", Ellekær 2017, 376 sider (ill.), 295 kr.

Jens Ellekær er manden bag det lille nicheforlag, som har sat sig for at udgive primært historiske værker med specielt fokus på moderne historie. James J. Sheehans fine oversigtsfremstilling af Europas vej fra krig til fred op gennem det 20. århundrede har Ellekær selv oversat, og det er der kommet en glimrende bog ud af. Det er ikke folkelig historie som sådan, men når sidste side er vendt af de lidt over 300 sider, følger der noteapparat, bibliografi og indeks med, hvilket gør Sheehans bog til et aldeles glimrende afsæt for at gå i dybden med bogens talrige nedslag.

For nedslag kan det kun blive. At Sheehan i sin titel referer til et vers i Pete Seegers klassiske antikrigshymne, *Where Have All The Flowers Gone*, fra 1955, er på sin vis paradoksalt, fordi fredsbevægelserne og de folkelige protester mod herskere og politikeres magtesløse eftergivenhed over for krigens vanvid ikke får megen plads. På den vis er det en bekræftelse af atomvåbnene og terrorbalancens primære betydning for, at Europa blev skueplads for en massiv oprustning på hver side af jerntæppet, men ikke en åben slagmark mellem de to supermagter og deres vasaller. Omkostningerne og selvdestruktionen var for åbenlys. Sheehan hælder også til det økonomiske kapløb som forklaring for USSR og jerntæppets fald. 1980'erne nedbrød sovjetkommunismen indefra.

Sheehan pointerer i den sammenhæng, hvor fredeligt og ikke-voldeligt "forbrødringen" skete, illustreret tydeligst i Tyskland, hvor foreningen skete med apatiske DDR-soldater og grænsevagter som tilskuere. En situation, som sat op mod Sovjetmagtens grove overgreb i 1948, 1956 og 1968, hvor det kommunistiske regime invaderede og intimiderede vasalstater.

Et centralt punkt hos Sheehan bliver de europæiske landes tøvende skridt til selv at etablere en effektiv militær magt, som kan gribe ind, når det kræves. Den jugoslaviske borgerkrig blev isoleret, men fik først sin slutning med amerikanernes bombninger af Beograd og Milosevics retræte. Senere kriser og krige som dem i Afghanistan og Iraq har også afsløret, at kun briterne har vist sig villige og kapable til at støtte amerikanerne, mens flertallet af de europæiske partnere i Nato har været meget tøvende (dog ikke Danmark, hvor statsministerens egen personlige agenda blev afgørende).

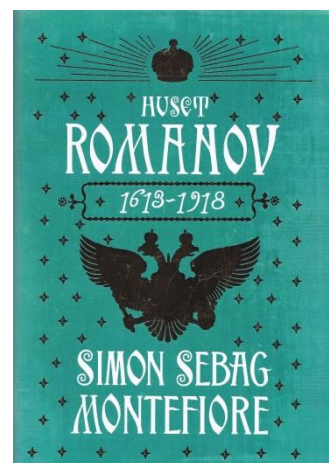
Sheehans pointer bliver egentlig ikke modsagt af krigen i Ukraine, som han af gode grunde ikke inddrager (den amerikanske udgave er fra 2008), men her er situationen sat i diplomatisk dødvande, en slags intet nyt fra Østukraine, hvor Trumps magtovertagelse og åbenlyse forbindelser til Putin ikke gør det lettere. Men isoleret er krigen, langt fra en mestendels fredelig europæisk hverdag, der jo i stedet skal håndtere den meningsløse og tilfældige terror, der ikke har meget til fælles med verdenskrigenes institutionaliserede drab på civile og soldater.

Hans-Henrik Christensen

I Rusland er intet farligere end at synes svag

SIMON SEBAG MONTEFIORE: "*Huset Romanov 1613-1918*". Informations Forlag 2017. Illustreret. 827 sider, 450 kr. inkl. moms.

Huset Romanov kom til magten i 1613 efter en 'Forvirringens Tidsalder', som fulgte Ivan den Grusomes 50 år lange regime med dets harske vekslen mellem sejre og vanvid. En modstræbende og klynkende Mikhail 1. bøjede sig for udsendte bojarers og metropolitters tryglende bønner om at komme til Moskva og der lade sig hylde som zar. Overfladisk betragtet ligner Romanovs tyve monarker gennem de næste over 300 år historien om en succes, for i 1897 var det russiske imperium en multinational kolos, som bredte sin skygge over mere end en sjettedel af jordens overflade. Det var således vokset med knap 52.000 km² om året siden 1613. Den historiske virkelighed er en ganske anden. Kolossen hvilede på lerfodder. Dramaet om Huset Romanov udspilles over tre akter. Dets opstigning fuldbyrdedes med Peter den Stores (1682-1725) sejr over Sverige ved Poltava i 1709. Dets højdepunkt var Ruslands status som stormagt fra Peters sene regeringsår til tiden efter napoleonskrigene og Alexander 1.'s død i 1825. Dets påfølgende forfald kulminerede med nedslagtningen af bl.a. ekskejseren, ekskejserinden og deres børn, den tidligere zarevitj og fire forhenværende storhertuginder, 17. juli 1918 i Jekaterinenburg på Lenins ansvar - og givetvis også efter hans ordre.

De tidlige romanovers tid karakteriseredes af orgier af magtkampe, og dertil, fra zarens palads til den usleste vrå, af ubændig vold og et vanvittigt forbrug af alkohol. Adelens grusomhed mod Ruslands livegne bønder modsvarede af barbarisk vildskab under de stedse ulmende oprør. Rammerne om kønsmoralen, såvel i som udenfor ægteskabet, var vide som Ruslands stepper, og perversionerne var utællelige som træerne i Sibiriens skove. Blot to herskere er af historien smykket med betegnelsen 'den Store': Peter og Katarina 2. (1762-96). Peter tilskrives skabelsen af det moderne Rusland. Hans boglige uddannelse var begrænset, men til gengæld lærte han, ud over at drikke, træsløjd, at lege med kanoner og mønstre soldater. Han var uberegnelig, ekstremt voldsfikeret og en sadist. Hans militære straffelov af 1716 foreskriver dødsstraf for 122 forseelser, og han henrettede sønnen Aleksej af sit første ægteskab, dertil flere af sin nærmeste omgangskreds, således den tidligere elskerinde Mary Hamilton. Katarina, der ikke var en romanov, var nok hensynsløs, men aldrig grusom. Hun gennemførte et omfattende reformprogram, og udenrigspolitik fik hun gjort Rusland til flådemagt i Sortehavet, ligesom hun indhøstede store territoriale gevinster ved Polens tre delinger. Sin betragtelige seksuelle frigjorthed forklarede hun således i en 'oprigtig

tilståelse' til den jaloux fyrst Potjomkin: *"Problemet er, at mit hjerte ikke kan klare sig uden kærlighed, selv ikke en time"* (s. 249). Hun vedgik fire elskere før fyrsten; anklagen lød på femten. Fremstillingen af de hastigt på hinanden følgende amourøse oscillationer kan forekomme læseren lidt trivielle.

I de sene romanovers tid satte kejserne deres magtgrundlag, som adelen havde udgjort, over styr, uden at de skabte sig et nyt. Arvefølgen efter reformatoren Alexander 2.'s død (1855-81) magede det således, da denne ikke overlevede et sjette attentat 1. marts 1881, at han efterfulgtes af to kejsere, der beherskedes af et nærmest selvdestruktivt snæversyn: De var autokrater, kejsere af Guds nåde og ingen andens. Alexander 3. (1881-94), der var svigersøn af Christian 9. af Danmark, stod over for at skulle opretholde facaden som den imperiemagt, der var forudsætningen for Romanovs enevælde, uden på nogen måde at råde over midlerne dertil: *"De følelsesmæssige krav i den slavofile folkestemning blandt et udsnit af de uddannede klasser var lige så farlig for dynastiet som nederlag i udlandet."* Hvis vi mister den offentlige opinions tillid til vores udenrigspolitik, er alt tabt", sagde Alexandr med sin evne til at nå ind til sagens kerne" (s. 524). I 1897 rummede imperiet 104 nationaliteter, der talte 146 sprog. De egentlige russere udgjorde blot 44 % af befolkningen. Russificeringspolitikken under Nikolaj 2. (1894-1917) fik de ikke-russiske folkeslag til at vende sig mod regimet og destabilisere det. Dertil kom de omfattende pogromer, en russisk specialitet, som har sin rod i en latent antisemitisme - i Rusland blev jøderne og polakkerne sædvanligvis pålagt skylden for alt, lige meget hvad. Senere kom så katastroferne under Den russisk-japanske Krig og Verdenskrigen. I august 1915 blev det skæbnesvangert, at Nikolaj 2. selv påtog sig overkommandoen over Ruslands hære, mens kejserinden i en ganske katastrofal alliance med 'Vores Ven', den sibiriske hellige mand Grigorij Rasputin, bortdrev enhver støtte til regimet. Som protagonisten i en græsk tragedie tumlede kejserparret hybrisformørket mod sin nemesis.

I epilogen trækker forfatteren linjen fra Romanov til nutidens Rusland. Skiftende herskere blandede romanovernes prestige som monarker for russerne sammen med deres egen periodes tidsånd, således også Putin med sin opfattelse af Rusland og af sig selv: *"Putinismen blev en blanding af romanovske autoritære principper, ortodoks hellighed, russisk nationalisme, 'crony capitalism', sovjetisk bureaukrati og demokratiets kendetegn såsom valg og parlamenter"* (s. 737). Peter den Store og Stalin opfattes i dag begge som sejrrige russiske herskere. Putin citeres for at have sagt, at de største forbrydere i Ruslands historie var de svæklinge, der lod magten falde på gulvet, dvs. Nikolaj 2. og Mikhail Gorbatsjov, og som lod 'hysterikere og galninge' samle den op. Putin lovede, at han aldrig vil abdicere. *"Romanoverne er borte, men vanskelighederne ved det russiske autokrati består"*, konkluderer forfatteren (s. 739).

Simon Sebag Montefiori (f. 1965) er britisk historiker og forfatter til flere internationale bestsellers, f.eks. 'Jerusalem - en biografi', 'Unge Stalin' og 'Stalin - den røde zar og hans hof'. Også dette værk er en vægtig, og omfattende, fremstilling, der hviler på et solidt især primært kildegrundlag, som gør fremstillingen detailmættet og anekdotespækket. Den ledsages af et uddybende realnoteapparat. Læseren kastes ud i kalejdoskopiske scenebilleder i det romanovske drama med overvældende persongallerier, hvis overskuelighed hverken fremmes af russisk navnetradition eller transskriptionen fra det kyrilliske alfabet. Nogen bistand er at hente i slægtsoversigterne og i de lister over de 'medvirkende', der indleder dramaets enkelte scener. En omfattende bibliografi domineres af kilderne, som er af primær karakter. Der er over 150 titler, mange russisksprogede. Det er samlinger af dokumenter og erindringer samt vestlige brevsamlinger og dagbøger, iblandt hvilke Alexander 2.'s og Katjas breve og dagbøger udgør en særklasse.

Fyrstinde Jekaterina Dolgorukaja, senere fyrstinde Jurjevskaja, 'Katja' eller 'Odalisken' kaldet, var kejserens elskerinde og blev hans anden kone. Begge havde de 'en uhæmmet og overdådig libido', hvorom de skrev flere gange om dagen, også efter at de lige havde været sammen. Nogle breve og dagbøger tilflød de russiske arkiver allerede i Nikolaj 2.'s regeringstid, men de blev anset for at være for chokerende til, at man kunne offentliggøre dem. Illustrationerne, der er over hundrede, er relevante og af god kvalitet. Mange er i farver. Særligt indtryk gør fotografierne af zarfamilien fra Nikolaj 2.'s senere år. Der er et fyldigt apparat af henvisningsnoter samt et register.

Ole Halding

Om den frie vilje

ERASMUS AF ROTTERDAM: "Om den frie vilje". Oversat fra latin af Villy Sørensen og Chr. Gorm Tortzen. Gyldendal 2017. 173 sider. 250 kr. (vejl.)

Dette skrift fra 1524 af den måske mest fremtrædende repræsentant for renæssancens humanistiske tænkning i Nordeuropa, Erasmus af Rotterdam (1469-1536), er et markant og berømt indlæg i en, i det mindste fra Martin Luthers (1483-1546) side, indædt og grovkornet debat med samme Luther i særdeleshed og reformationstænkningen i almindelighed. Luther svarede på Erasmus' kritik året efter, i 1525, i et ganske omfangsrigt skrift med titlen Om den trælbundne vilje – så var banen ligesom kridtet op!

Forfatteren Villy Sørensen, der blandt meget andet har oversat Erasmus' fremragende og anbefalelsesværdige, saftige, satiriske skrift Tåbelighedens lovprisning (1979), vægrede sig i første omgang, omkring 1980, ved at oversatte Om den frie vilje, da "sagens essens for en nutidslæser nemt risikerer at drukne i alt for mange skriftsteder og subtilt ordkløveri af teologisk art", ifølge Gert Posselts efterskrift til bogen. Det kan Sørensen have meget ret i; megen, måske for megen, Bibel-eksegese, subtil eller ej, er der i hvert fald i bogen. Men ikke desto mindre er der tale om et idéhistorisk og teologisk markant, vigtigt og interessant kildeskrift. Og Erasmus skriver immervæk godt trods bogens ofte noget tørre stof. Villy Sørensen ændrede dog øjensynlig mening og påbegyndte i 2001 – efter 20 år og i sit sidste leveår – oversættelsen, men nåede kun at gennemføre den første tredjedel. De sidste to tredjedele blev oversat af Chr. Tortzen.

Modstillingen kort fortalt mellem Luther og Erasmus er denne: Luther på sin side er uden mindste forbehold af den opfattelse, at Gud er almægtig, Gud har al magt og mennesket er derfor i princippet og i hvert fald i forhold til Gud totalt magtesløst og desuden via Adam og Evas oprindelige syndefald en synder, der aldrig vil kunne indse, hvad der er ret og ej heller handle retfærdigt som følge af sin faldne natur. Erasmus citerer eksempelvis Luther for følgende karakteriserende udsagn om mennesket: "Al hjertets tanke er rettet imod det onde altid"! Gud er således albestemmende og har også forudbestemt – for han er jo ifølge (ikke kun) luthersk tankegang uforanderlig og har derfor bestemt alting fra evighed til evighed – de enkelte menneskers frelse hhv. fortabelse.

Erasmus for sin del derimod tilskriver Guds nåde langt det meste set i forhold til menneskers egen vilje: "Jeg er tilhænger af deres synspunkt, som tildeler den frie vilje ikke ingenting, men som tildeler nåden det meste". Det enkelte menneske kan og bør altså virke for sin egen frelse ved at følge Guds (gode og

fornuftige) ikke mindst i Skriften åbenbarede anvisninger samt ved at følge den gudskabte naturs iboende ret.

Stridsspørgsmålet er altså vel at mærke teologisk og ikke så meget det banale, om mennesket frit kan vælge en nougatis eller en vaniljeis i isboden, eller om udfaldet er forudbestemt. Det afgørende spørgsmål for Erasmus og Luther er derimod: kan mennesket selv vælge sin frelse, vælge, om det vil nærme sig Gud eller ej?

Luther svarer et helt afgjort "nej"; udfaldet er forudbestemt, og alle relevante handlinger er båret af nødvendighed, ikke af frihed. Erasmus mener modsat, at menneskers valg har noget at sige, selv om Guds nåde har det sidste og klart største ord at skulle have sagt – heller ikke hos Erasmus gives der således hovmodet plads.

Når Luther er så absolut i sit standpunkt, som han er, skyldes det uden tvivl i høj grad den mildest talt højspændte historiske situation: reformationstiden, det igangværende opgør med romerkirken. Det drejede sig for Luther om helt og aldeles om at få skovlen under den såkaldte 'gerningsretfærdighed', som pavekirken blev anset for at hylde, og som altså gik ud på, at mennesket ved sine egne, men vel at mærke af romerkirken autoriserede, gerninger kunne blive frelst uden videre, uden Guds indblanding. Og det absolut værste for Luther var denne romerkirkens magt over sjælene og deres forhold til Gud. Alt, hvad der således blot mindede om menneskers selvretfærdiggørelse, var for Luther rent ud sagt forbandet. Og Erasmus' 'frie vilje' mindede for Luther helt klart om, at mennesker igennem (selv)retfærdig handling kunne frelse sig selv, og herigennem indirekte om en mægtig, elitær og dominerende kirke (læs: romerkirken), der havde/tiltog sig monopol på fortolkningen af, hvad en retfærdig handling var.

Det hjalp åbenbart ikke herpå i Luthers øjne, at Erasmus tillagde Guds nåde den altovervejende betydning og ikke det enkelte menneskes hovmod, og det hjalp heller ikke, at han lagde vægten på det enkelte menneskes frie valg og ikke på kleresiets fortolkningsmonopol. Luther var uforsonlig over for Erasmus' midterstandpunkt mellem katolicisme og protestantisme. Men Erasmus' humanistiske stemme høres altså – og med god ret – stadigvæk, også i det danske litterære rum.

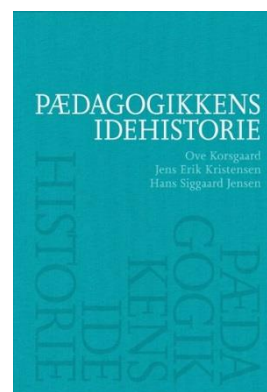
Poul Ferland

poulferland8@gmail.com

Pædagogikkens idéhistorie

OVE KORSGAARD, JENS ERIK KRISTENSEN, HANS SIGGAARD JENSEN ET AL.:
"Pædagogikkens idéhistorie". Aarhus Universitetsforlag 2017. 524 sider, ill., 400 kr.

Hvad er egentlig pædagogikkens idégrundlag i dag? For det spørgsmål er også, ved siden af fremstillingen af tidligere epokers pædagogiske ideer, af central betydning i idéhistorien, idet samtidsidéhistorie er en side af idéhistorien, nemlig som analyse af de samtidige idéers beskaffenhed, af deres samtidige betingelser af bl.a. økonomisk, teknologisk, politisk og social karakter samt af deres historiske og systematiske relation til tidligere epokers tanker. Vi vender til slut tilbage til bogens

bud på et svar på spørgsmålet.

Forfatterne har med bogen sat sig for "at undersøge de pædagogiske ideer, der har haft og stadig har betydning i en dansk kontekst". Og det lykkes fortrinligt; bogen er en særdeles fagligt solid indføring i sit stof, nyttig og dannende ikke mindst for professionelle pædagoger på alle niveauer fra førskole til universitet og inden for alle undervisnings- og uddannelsesformer.

Bogen begynder med Sokrates og hans dialogiske metode, som muligvis i korteste, måske for kort, begreb er at forstå som bogens pædagogiske ideal; i hvert fald får Sokrates også det sidste ord i bogen.

Fra den græsk-romerske antik føres læseren igennem middelalderen og til Reformationen, som uden tvivl har sat nogle af de kraftigste spor i den danske pædagogiske idéhistorie, bl.a. med generationers obligatoriske læsning af Martin Luthers 'Lille Katekismus'. Ligesom teologien i århundreder var universitetets vigtigste fag blev kristendomskundskab længe forstået som skolens vigtigste fag – skolefaget læsning blev således i høj grad begrundet med det ønskelige i, at eleverne selv kunne læse Bibelen og Katekismen! Den forkyndende undervisning spillede en væsentlig rolle i folkeskolens undervisning i hvert fald op til 1960'ernes slutning.

I oplysningstiden sker der dog immervæk noget nyt; således blev "Rousseaus 'Émile' ofte karakteriseret som den kopernikanske vending i pædagogikkens idéhistorie, nemlig som den vending, der gjorde barnet og dets særegne natur og udvikling til udgangspunktet i det pædagogiske forhold og den pædagogiske tænkning". Barnet selv i modsætning til ydre forhold som kirke, religion, nation eller stat fik herefter en central, men altså ikke enerådende status i pædagogikken; kirken og – fra 1800-tallet – nationen beholder hhv. får også fremover ikke ringe indflydelse på opdragelse og undervisning.

Hvad angår universitets- og gymnasieundervisningen får den nyhumanistiske, klassiske filolog, kultusminister og dannelsesstænk J.N. Madvig i 1800-tallet stor indflydelse med sin betoning af at kunne læse græsk og latin som forudsætning for tilegnelsen af (den antikke) kulturhistorie og dens idealer om 'ædel enfold og stille storhed'. Naturvidenskabens fremmarch og vigtighed lod sig dog ikke i længden fornægte, ej heller vigtigheden af de 'nye' sprog som engelsk tysk og fransk – for ikke at tale om dansk (sprog og litteratur, men sandelig også historie)! –, og fra 1903 havde Danmark et trelinjet gymnasium: den klassisk-sproglige, den nysproglige og den matematisk-fysiske linje.

I mellemkrigstiden finder reformpædagogikken tilslutning og udbredelse, og efter 2. Verdenskrig kommer en demokratisk progressiv pædagogik op. Forholdet mellem disse to retninger fremstiller forfatterne sådan: "Trukket skarpt op tog den klassiske reformpædagogik udgangspunkt i, at barnets opdragelse og undervisning skulle følge barnets natur og beskytte det mod samfundet, mens den demokratisk progressive pædagogik tog udgangspunkt i, at børns opdragelse og undervisning skulle udvikle og danne dem til deltagelse i demokrati". Fra 1960'erne og nogle årtier frem vinder ikke mindst en samfunds- og autoritetskritisk teori frem, som bl.a. ønsker en opdragelse eller dannelse til personlig myndighed.

Nu er det så på sin plads at vende tilbage til det indledende spørgsmål til bogen, hvilket også, lidt kontant, kan reformuleres til: Hvad blev der så af kritikken i det seneste par årtier?

Kritikken i pædagogikken er vel trods alt ikke helt fraværende, men den er unægtelig trængt en del tilbage af noget, som i grunden ikke tilhører den pædagogiske sfære, nemlig den globale økonomiske konkurrence,

i hvilken den globale uddannelseskongurrence fra politisk, økonomisk og erhvervsmæssigt hold anses for at spille en helt afgørende rolle. Denne uddannelseskongurrence ”kom bl.a. til udtryk i et nærmest umætteligt behov for internationale sammenligninger og ranglister over de enkelte nationers skole- og uddannelsespræstationer”.

Begrebet humankapital er en central del af menneskeopfattelsen i denne ideologi. Det betyder i kort begreb, at eleven og den studerende målretter/bør målrette ikke blot sin skole- eller studieaktivitet, men i realiteten hele sin person, altså også sine egenskaber og moralske og andre holdninger, hen imod det at blive beriget med et senere afkast i erhvervslivet. Dette menneske har i realiteten ikke (længere) arbejdskraft, som det sælger på arbejdsmarkedet, men er slet og ret arbejdskraft og forstås altså væsentligt som humankapital. At dette i grunden er en pædagogik-ekstern holdning til pædagogikken indrømmede en af ophavsmændene til humankapital-teorien, den amerikanske Nobelprismodtager Gary S. Becker, da han sagde, at denne teori var udtryk for 'økonomisk imperialism'. ”Således”, siger nærværende bogs forfattere, ”blev humankapital fra midten af 1990'erne til det nye nøglebegreb i den globale uddannelsespolitik”.

Samtidig er arbejde trådt frem som en dominerende kategori i hele samfundet: ”De fælles værdier og sammenhængskraften forbindes (..) i højere grad end tidligere med forestillingen om et nationalt arbejdsfællesskab og ikke kun med et nationalt-kulturelt og demokratisk værdifællesskab”. Måske for første gang i historien er uddannelse, i den globale økonomiske kongurrences navn, blevet en pligt; som forfatterne koncist siger det: ”Hvor uddannelse engang var et privilegium for de få og senere blev en ret for de mange, da er uddannelse i dag blevet en borgerpligt for alle”.

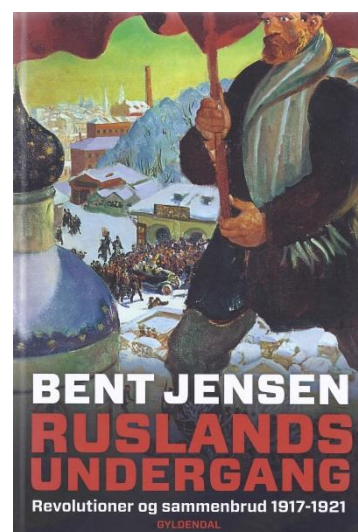
Bogen bør være inden for rækkevidde for enhver professionel med pædagogisk beskæftigelse, om ikke andet som opslagsværk – bogen er således også fint forsynet med person- og emneregistre. Bogens kapitel 8 er af nærmest uvurderlig værdi for den, der vil forstå den aktuelle pædagogiske situation og baggrunden for den. Men i det hele taget kan pædagogen dårligt undgå at blive klogere på sig selv og sin beskæftigelse gennem læsning af bogen.

Poul Ferland

Rusland

BENT JENSEN: *”Ruslands undergang, Revolutioner og sammenbrud 1917-1921”*, Gyldendal 2017, 526 sider. 299 kr.

Det er en ordentlig moppedreng af en bog, Bent Jensen har skrevet, næsten 500 siders fremstilling (hertil noter, kilder og register) – og med en vægt på godt et kilo, får man meget for prisen. Titlen *”Ruslands undergang – Revolutioner og sammenbrud 1917-1921”* virker som et lidt snævert perspektiv, men det skal man ikke lade sig afskrække af. Bogen har femten kapitler, hvoraf de seks behandler tiden før og efter. Selve bogens fokus, perioden 1917-21, har tre kapitler om de to revolutioner i 1917, to om borgerkrigen, der fulgte efter, et om omverdenen og endelig to kapitler med særligt danske perspektiver. Det er således muligt at læse bogen

selektivt og stadig få udbytte af den.

Titlen "Ruslands undergang" er sigende for Bent Jensens tilgang; selvom den egentlig ikke forklares direkte, er man ved endt læsning ikke i tvivl – den bolsjevikiske revolution var en total katastrofe for Rusland, og hovedskurken var ikke Stalin, det var Lenin! Men de var ikke eneansvarlige. Det er bogens underliggende præmis, som Jensen understreger gang på gang, at revolutionens udvikling ikke var uundgåelig, der var hele tiden andre muligheder. Så når det gik, som det gik, var der også andre, der havde ansvar – ikke mindst i kraft af det, de undlod at gøre. På det punkt er bogen selvsagt også en komplet afvisning af kommunismens historieskrivning.

Før 1. verdenskrigs udbrud i 1914 var der en 50 år lang periode med gradvise reformer, der udviklede det tilbagestående Rusland i en moderne retning, ikke mindst på landet. Livegenskabet ophævedes i 1861, og det gammeldags landbrug gennemgik en udvikling, bønderne ikke var den undertrykte og usle samfundsgruppe, de ofte fremstilles som. Revolutionen i 1905 medfører ytringsfrihed og en form for parlament, Dumaen, der godt nok ikke har den reelle magt, men som stadig er et fremskridt. Problemet var, at zaren bevarede magten, og zar Nikolaj d. 2. som person var uegnet og uduelig som regent. Han kendte ikke det land, han regerede, han besøgte aldrig en landsby eller en fabrik. Og hans dybe uvilje mod forandringer gjorde, at han ikke samarbejdede med de borgerlige kræfter i Dumaen, der kunne have sikret en mere stabil og fredelig udvikling end den, der fulgte. 1. verdenskrig slider hårdt på Rusland som årene går, og det er krigen, der udløser revolutionerne i 1917, men årsagen bagved er zarregimets uvilje mod forandring.

Da problemerne bliver uløselige i marts 1917, kommer den første revolution, der tvinger zaren fra magten. I stedet kommer den provisoriske regering, men det er i situationen ikke muligt for den at løse Ruslands tre store problemer: behovet for en jordreform, spørgsmålet om en forfatning og nødvendigheden af at afslutte krigen. Uro breder sig på landet, de ikke-russiske nationer (fx finnerne) kræver selvstændighed, og den provisoriske regering har ikke forståelse for situationen. Havde den regeret mere hårdhændet, ville udviklingen måske have været en anden. Ja, et militærdiktatur havde ligefrem været en velsignelse, når man ved hvad der fulgte, siger bogen. Og hvad der fulgte, var Lenin.

Og her følger så, hvad der er Bent Jensens egentlige projekt, beskrivelsen af bolsjevikkerne (fra 1919): kommunisternes ødelæggelse af Rusland. Allerede i forordet gøres det klart, at værdifri historieskrivning ikke er mulig, og intet sted er man i tvivl om forfatterens syn. Lenin karakteriseres som en gennemført ubehagelig person, en voldsfikseret ødelægger, en skrivebordspolitiker, der selv efter han fik magten stort set ikke forlod Kreml, en dyster og dæmonisk despot uden forsonende træk. Men også en dygtig taktiker og med en fantastisk veludviklet sans for timing. Og karakteristikken har solide belæg i en lang række citater fra og om Lenin. I Bent Jensens optik er det ikke Stalin, der er despoten, der kaprer revolutionen, det er Lenin, der fra begyndelsen fastlægger den blodige og umenneskelige linje, der kendetegner Sovjetunionen de kommende 30 år. Som læser må man dog alligevel undre sig lidt, for hvordan kan det være, at det så lykkedes Lenin, der i mange år var i eksil, at bevare magten i det bolsjevikiske parti før revolutionen? Han må jo have haft nogle forsonende kvaliteter, der gjorde, han ikke blev udskiftet som leder. Det kommer bogen desværre ikke ind på.

Den anden revolution i november 1917 bringer bolsjevikkerne til magten, og straks påbegyndes forfølgelsen af al opposition, i første omgang med censur og forbud, snart efter med hårdere midler. 'Lenin

og hans kammerater', som bolsjevikkerne konsekvent omtales, sidder ikke sikkert på magten, flere gange er de ved at miste den, og selvom der sluttet fred med Tyskland i marts 1918, er det i sommeren 1918, at de er svagest. Her kunne partiet De Socialistisk-Revolutionære have væltet dem, hvis de havde haft bedre ledere, men et forsøg på en opstand bliver en fiasko. Nu følger borgerkrigen, som er Ruslands egentlige katastrofe. Og her er bogens bedste og mest indignerede kapitel (7) med titlen "LeninRusland – borgerkrig og socialismens opbygning". 'LeninRusland' er vel Jensens egen sproglige konstruktion, og bringer den mindelser om 'HitlerTyskland', er det givetvis tilsigtet. Borgerkrigen er dels krigen mellem De Røde, bolsjevikkerne og De Hvide, en broget blanding af zartro ultrakonservative, demokratisk sindede af forskellig politisk orientering og bønder. De Røde vinder som bekendt, De Hvide er splittede politisk og geografisk, de formår ikke at koordinere krigsindsatsen og har den ulempe, at de skal angribe fra yderområderne, hvor De Røde har kernelandet og industriapparatet. Men det er ikke den (ret lavintensive) krigsførelse, der har Jensens interesse, det er borgerkrig i en anden forstand: Bolsjevikernes krig mod borgerne, en systematisk og villet terror mod en befolkning, der aldrig ønsker et kommunistisk diktatur. Eksemplerne på masse mord og uhørt umenneskelige overgreb er utallige, og Jensen er klar i mælet, der er mange, mange flere end de nævnte. Det er gennem borgerkrigens rædsler kommunisterne cementerer deres magt, og volden er ikke defensiv, den er vejen til kommunismen og bag den står hele vejen Lenin. Regeringen optrådte som en udenlandsk besættelsesmagt, skriver Jensen (gæt selv hvilken, der hentydes til), og målet var "udryddelse af den daværende russiske civilisation og kultur".

Rusland er et uoverskueligt land, enormt i udstrækning og kompleksitet, sprogligt og kulturelt fremmed for de fleste danskere, og perioden 1917-1921 er ligeledes uoverskuelig i enhver forstand. Tag nu tallene: Borgerkrigen og krigen mod borgerne: 12 millioner ofre! Hertil 5 millioner ofre af følgerne, sult og hungersnød. I alt 17 millioner ofre! Hertil 2 millioner, der flygtede til udlandet. Ubegribelige tal. Hertil kommer 10 millioner ofre for Stalin i 1930'erne og de 28 millioner ofre i 2.verdenskrig, udenfor bogens fokus. Men Bent Jensen er ingen bogholder, man røres, når man læser. Som her i kapitel 9: "... for de fleste indbyggere i Rusland var religionen omdrejningspunktet i deres liv, det var deres kultur, uanset tro. Kommunisternes overgreb mod troen var for mange værre end fx censur, ødelæggelser af kirker mv. medførte lidelser i et enormt omfang. Noget historieskrivningen ofte har overset", skriver Jensen.

Bogen har andre perspektiver også, som nævnt to kapitler med særlige danske perspektiver, bl.a. om erhvervsmanden Plums mislykkede forsøg på at stable modstand mod revolutionen på benene og om den rolle København spillede i den tyske finansiering af bolsjevikkerne. De er udmærkede for de interesserede, men egentlig lidt skæve i forhold til resten af bogen. Kapitel 13, der trækker linjen frem fra Lenins død til Sovjetunionens opløsning er meget kort, men det er vel bogens samlede omfang, der har nødvendiggjort det. Desværre. Det afsluttende kapitel om historieskrivningen omkring revolutionen er interessant, selvom det må undre lidt, at det Jensen betegner som nyere forskning, er det, der ligger efter 50-året for revolutionen i 1967.

Samlet set er bogen velskrevet, overskuelig med fine korte præsentationer forud for hvert kapitel, velforsynet med citater, enkelte centrale kilder og danske øjenvidneberetninger – og et fint register. Billedmaterialet fylder godt, om end ikke alle gruppebilleder er lige interessante. Ved endt læsning sidder man med indtrykket af, at det stadig er en uoverskuelig periode, men det må nok tilskrives emnets kompleksitet. Bogen anbefales til den alment interesserede læser, og det er givetvis en oplagt julegaveidé til historieinteresserede. Læsere med et vist forhåndskendskab bør nok søge andre værker. Ønsker man en

smagsprøve, kan man læse Bent Jensens kronik i Jyllandsposten d. 25. oktober 2017, hvor avisen markerede 100-års jubilæet for den bolsjevikiske revolution. Lidt spøjst, da den berømte kalenderproblematik jo gør, at datoen efter vores kalender er den 7. november. Det er sikkert også derfor, kronikken ikke mere findes på JP's hjemmeside, men den nåede med i papirudgaven.

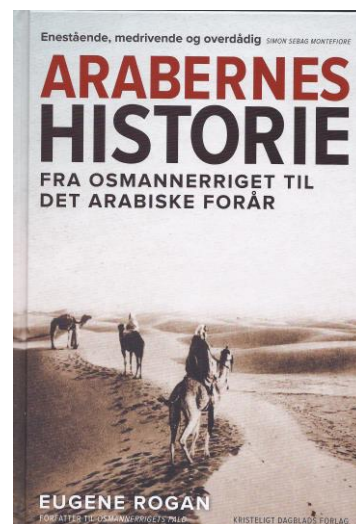
Poul Kristensen

Spændende mammutbog om arabernes historie

Eugene Rogan: *Arabernes historie. Fra Osmannerriget til Det Arabiske Forår*. Kristeligt Dagblads Forlag 2017, 740 sider, 300 kr.

Siger navne som Zahir al-Umar (1690-1775), Muhammad Ali (1770-1849), Ahmed Urabi (1841-1911), Ahmad Amin (1886-1954), Huda Sha'rawi (1879-1947), Nawal El Saadawi (født 1931), Abdullah al-Turayqi (1919-1997) eller Fayda Hamdy (født 1966) Noters lærde læsere noget? Jeg tillader mig for de flestes vedkommende at tvivle.

De spiller alle en rolle i Eugene Rogans i enhver betydning af ordet store bog om Arabernes historie fra Osmannerriget til Det Arabiske Forår. De otte kvinder og mænd er nogle af de mange spændende kilder, som Eugene Rogan anvender, og som skaber en konkret-oplevet dimension i hans fortælling. Rogan lader dem komme til orde for at give vidnesbyrd om vigtige epoker, begivenheder eller personligheder i arabernes historie.

En hovedpointe i bogen er at araberne aldrig er blevet herre i eget hus. Fra 1500-tallet blev den arabiske verden domineret af osmannerne, og selv om de tyrkiske herskere i vid udstrækning uddelegerede deres magt til lokale guvernører, havde de altid fat i den lange ende. Da Osmannerriget i det 19. århundrede blev Europas syge mand, tog de europæiske kolonimagter Storbritannien og Frankrig gradvist kontrol over de arabiske områder. Denne dominans kulminerede i mellemkrigstiden, hvor araberne måtte leve under de europæiske stormagters ydmygende del og hersk politik, fordi araberne ved Versailles-freden i 1919 ikke mærkede meget til Wilson's mål om folkenes selvbestemmelse.

Efter 2. verdenskrig bliver fire forhold afgørende for udviklingen i Mellemøsten og Nordafrika:

For det første de europæiske kolonimagters svækkede styrke og den deraf følgende afkolonisering. For det andet den permanente israelsk-palæstinensisk/arabiske konflikt omkring staten Israel.

For det tredje at olie blev det sorte guld, som dels gav flere arabiske stater både rigdom og styrket politisk indflydelse, dels gjorde Mellemøsten til et højspændt område, som stormagternes opmærksomhed konstant var rettet imod.

For det fjerde skete der især efter 1980 en islamisering af arabernes hverdag, politik og interne konflikter, som også bevirkede at, det internationale samfunds fokus blev rettet mod den arabiske verden.

Alle disse udviklinger belyses indgående og nuanceret i Arabernes historie. Bogen er lang, men stoffet er også enormt. Og Rogan er en fremragende formidler. Det er lidt old school historieskrivning, hvor

personligheder, inden- og udenrigspolitiske relationer samt konflikter og krige er i fokus. Rogan inddrager kun arabernes økonomiske og sociale forhold, for så vidt som de kan belyse de politiske og militære beslutninger, som lederne tager.

Bogen er af nogle anmeldere blevet beskyldt for at være partisk: dvs. konsekvent at være for arabervenlig. Det synes jeg ikke er en rimelig vurdering. Bogen formidler stort set alle konflikter, som har involveret araberne – og det er utroligt mange! - nøgternt og neutralt. Men man kan generelt i valg af synsvinkel og kilder fornemme, at Rogan har stor sympati og medfølelse for araberne og deres stræben efter frihed og selvstændighed. Men denne sympati skævvrider på ingen måde fremstillingen.

Hvis bogen skal kritiseres, er det efter min opfattelse mere for dens manglende analyse dimension. Rogan beskriver og forklarer hvad der sker, men han analyserer meget sjældent de forhold han formidler. Fx gør han i bogens epilog fint rede for, hvordan Det Arabiske Forår kuldsejler og stort set alle stater bevarer deres udemokratiske ledere eller får nye, som heller ikke er demokratiske. Men en egentlig diskussion af hvilke faktorer, der er afgørende for at det optimistiske forår ret hurtig bliver til nedfrosset vinter, kommer han ikke med.

Men bogen er en guldgrube af relevant information. Enkeltkapitler vil godt kunne læses af dygtige opgaveskrivende elever; men på skolerne vil bogen primært kunne anvendes til efteruddannelse af historielærerne.

Så de fx kan forklare hvem de otte personer er, som var indledningen til denne anmeldelse!

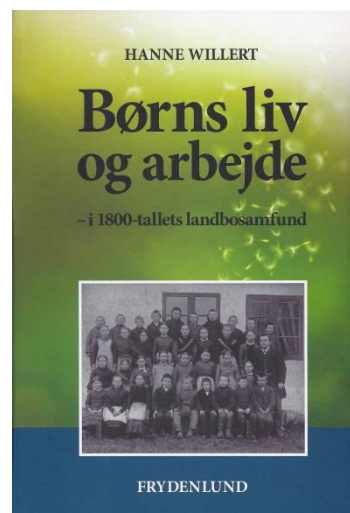
Henrik Bonne Larsen

Børnearbejde

HANNE WILLERT: *"Børns liv og arbejde - i 1880 tallets landbosamfund"*. Frydenlund 2017. 200 sider, 299 kr.

Bogen bygger på forfatterens arbejde med et omfattende materiale af NIHA - erindringerne, som er en forkortelse for Nationalmuseets *Industri- Håndværker- og Arbejdererindringer*, samlet i 1950'erne. I forordet beskriver forfatteren bogens karakter. Den var i sit udgangspunkt tænkt som et forskningsprojekt, men den foreliggende publikation er en bog til "almindelig oplysning", som forfatteren udtrykker det.

Efter en kort historisk introduktion, der beskriver den historiske ramme for erindringerne, organiserer hun dem i en række tematiske afsnit sammensat af korte citater. De bliver således til små collager af erindringsglimt. De valgte temaer er: "dagligdag i hjemmet", "maden", "familien", "hos fremmede" og "skolen". Mellem de tematiske afsnit indsætter forfatteren 7 erindringsafsnit i sin helhed fra NIHA erindringerne. Også dette element er med til at give bogen karakter af collage over livshistorier fra Danmark for 100 år siden. Bogens mange illustrationer af kunst og fotografier fra samtiden bidrager til collagen.

Normalt er man vant til at læse om disse livsvilkår for underklassen i skønlitteratur, som man kan finde den hos Skjoldborg og Aakjær. Det er spændende at møde disse "rigtige" livsberetninger, men det betyder ikke at de nævnte forfatteres skræmmende billede af børns vilkår på landet for 100 år siden ændres. Det er en trist hverdag, som børnene har haft. Livet har været arbejde, arbejde og atter arbejde både for børnene og deres forældre, børnefødsler, kamp for føden og kamp for at få passet de mindste.

En fjerdedel af børnene i denne undersøgelse kommer ud at tjene, før de er fyldt 8 år, dog kun drengene. Over halvdelen af drengene, men kun en fjerdedel af pigerne, bor i en plads på et eller andet tidspunkt før konfirmationen. Når man læser de mange livsbrudstykker, har man svært ved at forstå, at de små mennesker overhovedet kunne klare det! Og så understreger forfatteren i sin kommentar, at netop disse livshistorier er skrevet af dem, der som 70 årige har overskud til at berette om barndommen. De skæbner, der gik helt i stykker, møder vi således ikke.

Bogens karakter af en collage giver ikke et præcist overblik over børns forhold for 100 år siden. Men de enkelte skæbner kan ikke undgå at gribe en moderne læser og skabe eftertanke i forhold til det liv, som de efterfølgende generationer fik lov til at leve. Det tidsperspektiv er altid spændende, hvad enten ens barndom som min faldt for 60 år siden eller mine børnebørns i dag. Bogen lever fint op til ambitionen om, at den skal være til "almindelig" oplysning.

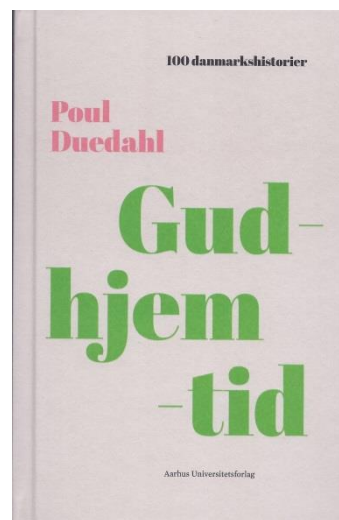
Johannes Lebech

Ny og spændende Danmarkshistorie

POUL DUEDAHL: "*Gudhjemtid (100 Danmarkshistorier)*". Aarhus Universitetsforlag 2017, 100 sider, 100 kroner, illustreret i farver

Med dette bind af den prisvindende historiker Poul Duedahl (f.1973) begynder Aarhus Universitetsforlag sin nye serie med 100 danmarkshistorie på 100 sider til 100 kroner, som skal dække 1000 års Danmarkshistorie.

Modsat traditionelle danmarkshistorier er *100 danmarkshistorier* bygget op omkring en række begreber eller temaer. I dette bind er det så *Gudhjemstid* der bliver taget under behandling. Det er altså historien om, at hele Danmark fik en fælles universaltid 1. januar 1894, nemlig den tid, som tidligere kun blev brugt i Gudhjem på Bornholm.

I bogen fortæller Poul Duedahl om den lange vej til denne dato og trækker trådene fra Middelalderen over indførslen af Gudhjemstid til vore dages atomure. Undervejs i bogen fortælles sjove og relevante små historier som viser hvordan de mere overordnede krav fra samfundets elite i form af kirke, kongemagt og borgerskab og senere den voksende nationale og globale interaktion i form af handel, kommunikation og transport påvirkede den lokale befolkning. Dette er sket i en

grad, så vi alle efterhånden er blevet underordnet den universelle tid i en grad så man i dag, som Duedahl påpeger, næsten ikke kan forestille sig tiden før.

Samlet set lægger bogen op til en spændende tilgang til en moderne danmarkshistorie. Eneste anke mod dette bind er, at så vidt som jeg har forstået skal hvert bind, lige som hvert forløb i gymnasiet, indeholde eksempler på historiebrug. Her fylder det ikke meget og bogen er derfor snarere en slags dansk tidsregnings historie.

Bogen bør ejes af enhver gymnasielærer og kan i uddrag sagtens bruges i undervisningen. Her kan man både diskutere den som eksempel på historieformidling, men også bruge udvalgte kapitler i forløb om forskellige perioder af Danmarkshistorien, I samarbejde med fysik kunne det desuden være spændende at lave et forløb om tidsmåling, da Poul Duedahl også er relativt detaljeret i hvordan tiden konkret måles i form af solure, mekaniske ure og atomure.

Rasmus Østergaard

Et solidt andet bind i Kershaws store moderne Europahistorie

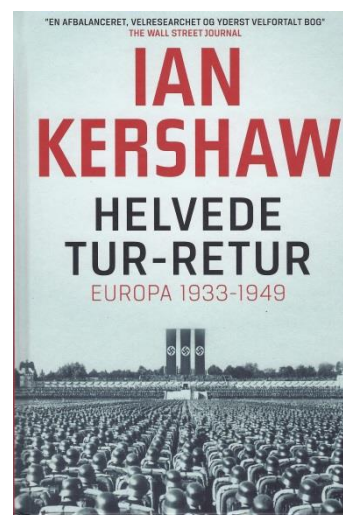
IAN KERSHAW: *"Helvede tur-retur – Europa 1933-1949"*. Gads Forlag 2017, 380 sider, 250 kr.

"En af de mest yndede klicheer hos fodboldkommentatorer, når lykken vender i løbet af kampen er 'Det er et spil i to halvlege'. Det er meget fristende at opfatte Europas 1900-tal som et århundrede i to halvdele, måske med 'tillægstid' efter 1990" skriver Ian Kershaw i indledningen til 'Helvede tur-retur', der er andet bind i hans store historie om Europa i det 20. århundrede i fire bind.

Bogen dækker perioden fra 1933 til 1949, så med denne bog runder Kershaw 1900-tallets "første halvleg" af og peger frem mod et forandret Europa i århundredes i anden halvdel.

Kershaw skriver i indledningen, at han havde overvejet at afslutte bogen med krigens officielle afslutning i 1945, men han følte det var nødvendigt at få konturerne af det nye Europa, der trådte frem i årene efter krigen, med. Valget at strække bogen fokus helt frem til 1949 fungerer godt, fordi med krigens optakt, forløb og konsekvenser giver Kershaw en grundig forklaring på, hvordan og hvorfor jerntæppet går ned i Europa, og hvorfor der indledes en ny periode med øget samarbejde i Vest.

Bogen er delt i fem store hovedkapitler: *Farezone* dækker de fascistiske og totalitære ideologiers sejrsgang frem til 1933, *Mod afgrunden* dækker perioden fra 1933 til 2. Verdenskrigs udbrud, *Helvede på jord* dækker krigsårene, *Stilfærdige forandringer* om økonomisk og politisk genopretning efter krigen og øget europæisk samarbejde og sidste kapitel, *Ud af asken*, omhandler retsopgørene efter krigen og opsplittningen af Europa i Øst og vest. Bogens indholdsfortegnelse indeholder kun disse fem hovedkapitler, der er mellem 50 og 80

sider lange, hvilke gør bogen lidt besværlig at arbejde med, hvis man vil finde frem til nogle af de mange underkapitler.

I den oprindelige engelske udgave blev perioden 1914 til 1949 dækket i ét samlet bind, men i den danske udgivelse har Gads Forlag valgt at skille det ad i to bind kaldet hhv. *Den store katastrofe* og *Helvede tur-retur*. Denne opdeling af bogen i to bind er lavet lidt uelegant, da det første danske bind sluttet lidt abrupt uden en samlende afrunding, og ligeledes savner det andet bind '*Helvede tur-retur*' en stærkere indledning.

Da jeg anmeldte første bind i serien syntes jeg, at den var meget traditionel i sin struktur og gav et bredt overblik over 1. verdenskrigs begivenheder uden at gå tæt eller særligt analytisk til begivenhederne.

I *Helvede tur-retur* fortsætter Kershaw den traditionelle og kronologiske struktur, men nogle steder brydes den op, hvilket fungerer godt. I bogens første del er der f.eks. et interessant og mere tematisk kapitel, der sammenligner de forskellige diktaturstater i Italien, Tyskland, Sovjetunionen og Spanien.

Nogle steder har bogen også nogle interessante kontrafaktiske refleksioner over, om begivenhederne kunne have udviklet sig anderledes, hvis nogle aktører havde handlet på en anden måde f.eks. i forbindelse med den spanske borgerkrig. I stort set alle disse overvejelser kommer Kershaw dog frem til, at tingene ikke kunne have været ret meget anderledes, hvilket man kan synes er et lidt fantasiløst og strukturelt historiesyn.

Kershaw skriver i et sprog, der er klart og fagligt, men stadig lettilgængeligt, hvilket er en kunst.

Nogle steder bliver hans sprog dog meget malende og nærmest religiøst, når han behandler krigens vold og folkedrab: *"I hele kataloget af ødelæggelse, tilintetgørelse og elendighed, som udgjorde Anden Verdenskrig, var mordet på Europas jøder det laveste punkt i menneskehedens nedtur i umenneskelighedens afgrund. Ilden i dødslejrenes krematorier blev nærmest den fysiske manifestation af Helvede på jord."*

Det samme gør sig gældende i beskrivelsen af krigens begivenheder på Balkan *"De [tyskerne] indsatte et regime under Ante Pavelić, lederen af Ustašefascisterne, som iværksatte et terrorregime, der faktisk unddrager sig beskrivelse.(...) Det var dødbringende vanvid.(...) Det er et åbent spørgsmål, om Pavelić var rigtig rask (...) Der er imidlertid ingen tvivl om, at de fleste af hans tilhængere var normale. Alligevel hører de grusomheder, hans dødspatroljer begik, til bunden af alle sadistiske rædslers dyb."*

Selv om Holocaust og krigens grusomhed forfærder os som mennesker, synes jeg dette sprog bryder med bogens akademiske genre. Derudover videregiver en beskrivelse af Holocaust som rendyrket og djævelsk ondskab ikke læseren de forklaringer på, hvordan og hvorfor det kunne ske, som folkedrabforskere har arbejdet på og diskuteret fra 40'erne og frem til i dag.

Bogen kan anbefales til dem, der ønsker en afbalanceret og bred fremstilling af Europas historie i den tumultariske periode 1933 til 1949. I disse SRP-tider er den helt klart anbefalelsesværdig til elever, der beskæftiger sig med perioden.

Ulla Nedergård Pedersen

Socialkonstruktionisme og uddannelse

KENNETH J. GERGEN OG KARSTEN MELLON: *"Socialkonstruktionisme og uddannelse"*. Oversættelser fra amerikansk af Helle Hinge og Andreas H. Bundgaard. Hans Reitzels Forlag 2017. 191 sider, 225 kr.

Den amerikanske psykolog Kenneth J. Gergen (f. 1935) regnes for en af de centrale skikkelser inden for den videns- og videnskabsteoretiske retning, der kaldes socialkonstruktionisme. Den her foreliggende introduktion har han skrevet sammen med en dansk elev, Karsten Mellon, der løbende kommenterer Gergens i bogen fremstillede tanker.

Al viden er for socialkonstruktionismen socialt produceret, og der findes derfor ikke viden om tingene og sagsforholdene i sig selv, hvilke dog på den anden side tilsyneladende indrømmes eksistens, men vel at mærke udelukkende som bærere af de i fællesskab konstruerede betegnelser, definitioner og anvendelser. Gergen udtrykker eksempelvis dette på denne måde: "Alt, hvad vi antager som værende sandt, rationelt eller godt, konstrueres i vores relationer med hinanden". I det mindste en rem, for ikke at sige et helt skind, af den amerikanske pragmatiske tænkning lader sig genfinde hos Gergen, der ønsker at erstatte begrebet om sandhed med brugbarhed.

Kommunikation, altså relationen til og fællesskabet med andre relevante aktører i ikke mindst den sproglige interaktion, er det helt centrale for den sociale konstruktion af betydning: "Helt overordnet kan vi sige, at når vi kommunikerer med hinanden, så skaber vi den verden, vi lever i".

En vis bundethed til samfundets konventioner synes at være en konsekvens af socialkonstruktionismen på trods af dens selvforståede hengivelse til ny praksis: "(...) der findes intet middel uden for de sociale konventioner, hvormed man kan påstå, at man er knyttet mere 'sandt' til virkeligheden end andre".

Men er idéen om individet da også en social konstruktion, ifølge Gergen? Det lader det unægteligt til: "(..) relationelle processer går forud for selve ideen om individet". Det er således næppe helt galt i en vis forstand at sige, at Gergens tænkning har en kollektiv, fællesskabelig, egalitær, demokratisk, konsensuspræget og decisionistisk betoning.

Man kan uden tvivl af ovenstående forstå, at Gergen er hyperhistorisk tænkende: "Alle vigtige historiske hændelser blev skabt af mennesker i relationer – og kan af samme årsag også omskabes".

Konsekvensen for uddannelsessektoren af denne almene teori om viden, mennesker og samfund må selvsagt også være alle involveredes eller relevante parter gensidige beslutninger og arbejde: "Ifølge socialkonstruktionister må fremtidens uddannelse baseres på 'det relationelle'", hedder det således hos Karsten Mellon.

(Fremtidens) uddannelse bør således præges af dialog (og ikke af lærerens 'monolog' eller forelæsning), af praktisk orienteret projektarbejde, tværfaglighed (de enkelte faglige discipliner hævdes at være 'død', ophobet viden, der ovenikøbet gør krav på at være objektiv), af inklusion af alle parter (fx hævdes den ensidige lærer-karaktergivning at sige mere om læreren eller karaktersystemet end om eleven, hvis

stemme må høres, og hvis sociale baggrund og andre forudsætninger må inddrages i en evaluering...), samt af global inspiration ikke mindst via internettet.

Det er en sympatisk, en venlig, positiv og meget 'åben' bog, forfatterne har skrevet, og det er en bog, som sætter spørgsmålstejn ved enhver dogmatik og giver alle mennesker en medbestemmende og ligeværdig stemme i alle samfundsanliggender. Det er en bog, som ønsker at indgyde tro på, at verden kan laves om af mennesker – skønt den altså paradoksalt nok også kan have en tendens i en konservativ retning med sin betoning af de sociale konventioners anselige betydning. Alle mennesker i verden synes i grunden at kunne tale med om alt, ifølge Gergen – mine egne associationer derved går på dette punkt lidt i retning af den forkætrede 'rundkredspædagogik'...

Når det sympatiske ærinde med bogen imidlertid er nævnt, må det absurde i socialkonstruktionismens filosofiske grundtanke påpeges. Eksemplet herpå giver Gergen faktisk – om end konstraintentionalt – selv i det følgende: "Jeg vil nu tydeliggøre disse idéers revolutionerende karakter. Hvad vil du svare, hvis jeg fortæller dig, at jeg kan flyve? 'Det er absurd', vil du sige. 'Fugle og fly kan flyve, men det kan du, som menneske, helt sikkert ikke'. Og så, for at demonstrere min kunnen, vil jeg hoppe op i luften, mens jeg basker med armene, hvorpå jeg vil falde ned på jorden igen efter min flyvetur á et halvt sekunds varighed. Så vil du nok svare, 'men det er jo ikke at flyve, det er bare at hoppe!' Dertil vil jeg svare, at mine venner og jeg kalder det at flyve. Så vil du selvfølgelig sige, at alle andre kalder det at hoppe. Men overvej nu, om ikke det faktum – om jeg kan flyve eller ej – faktisk er et spørgsmål om social overenskomst. Om jeg kan flyve eller ej, er ikke det afgørende. Det hele afhænger af, hvad forskellige grupper kalder 'at flyve'".

Nej, kære Gergen, naturligvis er din hoppen og basken med vingerne ikke at flyve. Logikken i Gergens ræsonnement minder betænkeligt om Erasmus Montanus', idet følgende 'syllogisme' lader sig opstille i overensstemmelse med den: "En fugl kan flyve. Gergen kan flyve. Altså er Gergen en fugl". I sin langt hen ad vejen sympatiske bestræbelse hen imod en hyperdemokratisk, optimistisk og udogmatisk tænkning og praksis mister Gergen og socialkonstruktionismen i ikke ringe grad iagttagelsesevne, skønsomhed og dømmekraft.

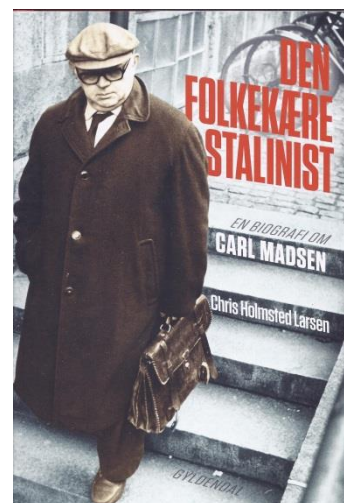
Bogen er på trods heraf en glimrende, sprogligt letløbende og klar introduktion til socialkonstruktionismen.

Poul Ferland

Demokratiets nyttige idiot

CHRIS HOLMSTED LARSEN: *"Den folkekære stalinist – en biografi om Carl Madsen"*. Gyldendal 2017. 544 sider. 350 kr.

Carl Madsen var jo – er jo – en ikonisk skikkelse, som det hedder på nutidsdansk, i det 20. århundredes danske historie. Derfor er det en oplagt god idé at skrive en omfattende, grundig og gennearbejdet biografi om manden. Det har Chris Holmsted Larsen så gjort, og tak for det.

Nu er det jo ikke fordi der har manglet indlæg om, eller af, Carl Madsen, i den offentlige debat. Der er skrevet, og sagt, rigtig meget, og nu har Chris Holmsted Larsen så samlet det hele sammen, systematiseret og vurderet det, og lavet en biografi ud af det. Det er dygtigt og professionelt arbejde – bogen er født som ph.d. afhandling, men gjort mere appetitlig for den almindelige læser. Hele udstyret med materialeliste, henvisninger osv. er dog heldigvis bibeholdt, så det er nemt for den ekstra videbegærlige læser at gå videre med sagen.

Biografier ser ifølge sagens natur historien i hovedpersonens perspektiv. Det kan udarte til historisk kikkertsyn og/eller til overvurdering af hovedpersonens betydning. I værste fald kan sammenkoblingen af den private personhistorie og den offentlige udarte til en slags "den-store-mand-drejer-historiens-hjul" skildring. Det er der ikke tale om her. Der er en klar nedtoning af Carl Madsen som privatmenneske i forhold til mandens offentlige side, og Carl Madsen var en så central person at fremstillingen ofte ligner generel historieskrivning mere end en biografi.

Forfatteren er historiker, ikke psykolog, og han afstår fornuftigt nok fra at gå ind i en dybere psykologisk analyse af sin hovedperson. Det har han sikkert ellers været fristet til, for Carl Madsens person rummer dybe indre modsætninger, for ikke at sige paradokser: Hans til hudløshed kritiske indstilling til forhold i Danmark, sammenholdt med en blind lobhudling af forhold i Sovjetunionen, herunder også af Stalin – bare for at nævne det man som regel peger på. Det har fået mange, også denne bogs forfatter, til at spørge sig selv om hvor meget Carl Madsen, og andre topkommunister, vidste om forholdene under Stalin, og om de virkelig kunne gå ind for den slags. Jeg vil foreslå følgende forklaring: Carl Madsen, og mange andre med ham, vidste i hovedtræk hvad der foregik. De brød sig ikke om det, men mente det kunne forsvares i den situation Sovjetunionen befandt sig i, og i og med at situationen i Danmark var meget anderledes, regnede de ikke med, og ønskede bestemt ikke, at det skulle blive aktuelt her. Men som så mange andre fanatikere opfattede de verden som fyldt med fjender, og det gjaldt om at stå sammen og aldrig indrømme noget, hvor åbenlyst det end kunne være.

Bogen følger sin hovedperson op gennem livet, med særlig vægt på de situationer hvor Carl Madsen var stærkest placeret i samfundslivet. Interneringen af kommunisterne under besættelsen, hvor der blev grundlagt en bitterhed mod samfundets institutioner der aldrig forsvandt. Carl Madsens funktion som modstandsbevægelsens repræsentant i retsopgøret, med titel af statsadvokat, men ude af stand til at

gennemføre den omfattende udrensning i toppen af dansk politik, administration og erhvervsliv, som han ønskede. Senere som forsvarsadvokat i en lang række opsigtsvækkende sager, som han formåede at vende til politiske angreb på samfundsordenen. Som forfatter og amatørhistoriker, og endelig i hans opgør med det parti han eller havde tjent trofast i hele sit liv.

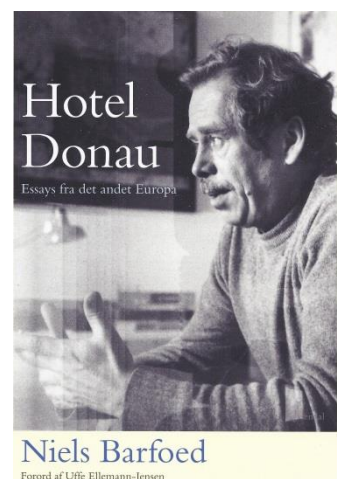
Ikke mindst på grund bruddet med DKP, og på grund af sin rolle som Christianias advokat, hans sidste optræden i retten, endte Carl Madsen med at blive "folkekær", som forfatteren skriver i bogens titel – i hvert fald i en del af folket. Man beundrede hans engagement og ukuelighed, selv i dødens skygge, men man faldt ikke for hans stadig mere antikverede politiske hovedsynspunkt. Ethvert demokrati har brug for ildsjæle, der kan holde magthaverne i ørerne, og af og til trække hårdt til, ellers degenererer det. Carl Madsen gjorde demokratiet den tjeneste og bidrog hermed til at styrke det, selv om hans hensigt var en ganske anden.

Axel Moos

Essays lige før Berlinmurens fald

NIELS BARFOED: *"Hotel Donau. Essays fra det andet Europa"*, 2. udgave, Gyldendal 2017, 288 sider, 300 kr.

Bogen udkom første gang i 1988 ca. et år før Berlinmurens fald. Den kendte journalist og forfatter, Niels Barfoed, har valgt at genudgive den uden ændringer. Til gengæld har han sat mange fodnoter ind, dels fordi mange navne og begreber forekommer ældre og "glemte" i nutiden, dels fordi yngre læsere får mere ud af bogen. Desuden har han skrevet en meget reflekterende indledning, ligesom en af datidens mest aktive politikere, Uffe Ellemann-Jensen har skrevet et forord.

Bogen starter med et kapitel "Europæisk optik" om de generelle forhold på den anden side af jerntæppet og især for "de anderledes tænkende", intellektuelle, der turde tale det kommunistiske styre midt imod. Herefter følger 5 kapitler om Polen, Tjekkoslaviet, DDR, Rumænien og Ungarn. Bogen slutes med et digt af forfatteren "Room no. 724" skrevet på og med udsigt fra Hotel Donau, der har givet titlen på bogen. Til sidst er der et navnerregister.

Fælles for kapitlerne er, at Niels Barfoed har besøgt disse lande flere gange og fået etableret kontakter til især forfattere, og den litterære vinkel præger i høj grad bogen. Bogen bygger dels på rejser i arbejdsmæssigt regi: reportager til Politiken, dels på mere private rejser, og Niels Barfoed er velskrivende og giver en god indsigt i, hvad der rørte sig i store dele af Østeuropa i den kolde krigs sidste fase.

I "Polen venter" er fokus centreret om Solidaritet og mange af dens tilhængere. Adam Michnek og Czeslaw Milosz er blot to af de mange forfattere, der omtales. Både den omstridte Jerzy Urban og mordet på præsten, Jerzy Popieluszko, får fyldig omtale. I det hele taget virker kapitlet meget sammenhængende og giver et godt billede af forholdene i landet i perioden fra Gierik til Jaruzelski.

”Røde ører i CSSR” er bogens bedste. Her får vi forfatterens tvivlsomme oplevelse med det tjekkiske sikkerhedspoliti i 1986, da han er taget til Prag for at overække Politikens og Dagens Nyheters frihedspris til Vaclav Havel. Dette afsnit er elementært spændende, og er man interesseret, kan man med fordel læse mere derom i Niels Barfoeds ”Tomas A. Mit hemmelige liv bag jerntæppet” (2009). Alene det at forfatteren har besøgt Vaclav Havel i hans overvågede lejlighed og været i samtale med mange af de intellektuelle fra Charta 77 giver teksten en høj troværdighed.

Om ”DDR- et Tyskland” handler det tredje kapitel. Her gives der i selskab med personer som Christa Wolf, Stefan Heym og ikke mindst Wolf Biermann talrige eksempler på mange tvetydigheder i den hedengangne nation. Forholdet mellem Vesttyskland og Østtyskland er et af omdrejningspunkterne, og man sidder med fornemmelsen af, at mange i vesten gerne ville gøre det så godt som muligt for deres ”brødre og søstre” i øst, men ofte fik det ikke den tilsigtede virkning. Det værste, der kunne ske for de intellektuelle i DDR, var, når ligesindede i vesten romantiserede forholdene i DDR.

Kapitlet om Rumænien ”Et mindretal i et mindretal i Rumænien” er især centreret om det tyske mindretal og dermed den senere nobelprismodtager, Hertha Müller, som Niels Barfoed bringer et længere interview med. Som moderne læser er man rystet, når man læser om, hvilke spartanske forhold store dele af befolkningen levede under i Ceaucescu-perioden: 12 graders varme i stuen om vinteren, én elektrisk pære per bolig (ikke per rum) og benzinrationering om sommeren (forbud mod privat bilkørsel om vinteren). Og det i et olieproducerende land!

I sidste kapitel er vi i Ungarn. ”Ungarsk censur” er titlen, og det lykkes Niels Barfoed at få forklaret det sære paradoks, at selv om Ungarn var et af de mere frie lande (efter ”normaliseringen” efter 1956) og ikke officielt havde censur, vidste alle de intellektuelle, hvad de kunne og måtte gøre. Her giver begrebet ”selvcensur” en klar mening.

Bogen kan bruges som ”levn” og samtidsbillede fra 1980’erne. Den er velskrevet og holder stadig, ikke mindst hvis man læser de mange nyttige fodnoter. Som historiker kan man indvende, at der er for megen fokus på de skønlitterære forfattere, og der er nok for mange ”name droppings” alt i alt, men som supplement til egentlige historiske værker er den absolut interessant og brugbar.

Hvad kan vi bruge bogen til i historieundervisningen i gymnasiet anno 2017? Der er ingen tvivl om, at bogen giver et godt øjebliksbillede op til Berlinmurens fald, og et par uddrag kan sagtens indgå i et undervisningsforløb om den kolde krig og/eller Berlinmurens fald. Det gælder også som eksamenstekst. I et tværfagligt projekt med f.eks. samfundsfag (alle kapitler), tysk (DDR) og religion (Polen) samt dansk (alle) kan bogen eller dele af den inddrages. Den bør stå på skolebiblioteket.

Kai Verner Nielsen

Mellemøsten under forvandling

VOLKER PERTHES: "Afslutningen på Mellemøsten, som vi kender det – et essay". Oversat fra tysk af Jens Ellekær. Forlaget Ellekær 2017. 170 sider, 195 kr.

Volker Perthes underviser i international politik på bl.a. Humboldt-universitetet i Berlin, og han er direktør for *Stiftung Wissenschaft und Politik* i Berlin, der rådgiver forbundsregeringen om udenrigs- og sikkerhedspolitik. I 2015 blev han udpeget som FN-mægler mellem det syriske regime og de moderate oprørsgrupper i landet. Dette essay udkom på tysk i 2015, men han har skrevet et forord til den danske udgave fra 2017.

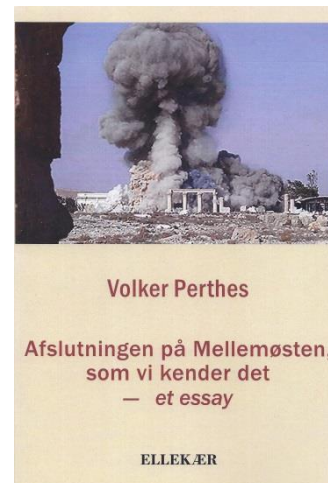
Perthes skelner først mellem tre tidslinjer der præger udviklingerne i Mellemøsten. Der er for det første den aktuelle politik, dvs. de nyeste kamphandlinger, de løbende mæglingsbestræbelser og forhandlingerne i FN. Det er det der fylder i medierne. For det andet den nærmeste fortid, det vil for Mellemøstens vedkommende sige Osmannerrigets sammenbrud (1922) og Sykes-Picot aftalerne fra 1916 mellem Frankrig og England om opdelingen af Mellemøsten. For det tredje *la longue durée*, dvs. endnu ældre begivenheder som splittelsen mellem shia og sunni eller korstogene. Forskellige religiøse og etniske grupper påberåber sig ofte (med større eller mindre ret) begivenheder fra den anden eller tredje tidslinje.

Dernæst gennemgår Perthes drivkræfterne bag konflikterne. Først nævner han generationerne. Alle de mellemøstlige lande styres af gamle, autoritære mænd, og samtidig er andelen af unge mennesker er meget høj. Generationskonflikten var meget tydelig ved "det arabiske forår" i 2011, og Perthes mener, at den vil præge hele resten af dette århundrede. Desuden hviler regimerne ofte på en bestemt etnisk gruppe, som marginaliserer de øvrige grupper. Oveni kommer så konflikterne mellem de forskellige religiøse grupper, som er blevet skærpet de sidste få år. Den herskende klasse har levet i en kultur hvor man kombinerer den muslimske tro med en moderne livsførelse. Heroverfor står den voksende politiske islamisme og jihad.

Han gennemgår derefter det han kalder "geopolitiske udviklingstrends". Som det ser ud i dag, vil stormagterne ikke påtvinge Mellemøsten et nyt system af stater og grænser. Tværtimod vil stormagterne holde sig ude af regionens interne konflikter, selv om de støtter deres venner i krigene. Perthes gennemgår de vigtigste lande hver for sig og analyserer deres geopolitiske situation. Endelig er der en grundig analyse af Islamisk Stat.

I de sidste afsnit ser han på hvordan udviklingen vil blive. Desværre har ingen endnu lyttet til hans råd, som først og fremmest går ud på inklusion af etniske og religiøse grupper. I bogens forord, som er skrevet til den danske udgave 2017, beskriver han tre udviklinger: kampen med Islamisk Stat, rivaliseringen mellem Iran og Saudi Arabien, og USA under præsident Trump. Desuden analyserer han den nyeste udvikling i Syrien. Måske skal man vente til allersidst med at læse forordet, for det indeholder kommentarer til udsagn senere i bogen.

Bogen har ingen litteraturliste og intet index. Der er fodnoter nogle få steder, hvor han vil nævne artikler eller bøger han bygger på. Som alle tyske intellektuelle skriver han et tungt sprog med lange indskudte

sætninger. Dette ses også tydeligt i den danske oversættelse. Men når man har vænnet sig til det, bliver man meget klogere på konflikterne i Mellemøsten. Især vil jeg fremhæve kapitlerne om tidslinjerne og om drivkræfter bag konflikterne. Man bliver ikke optimist på Mellemøstens vegne af at læse bogen, men man bliver klogere.

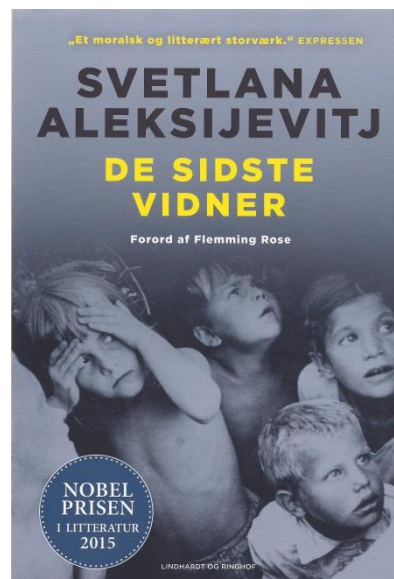
Jørgen Krøigård

Børn i Sovjetunionen under 2. verdenskrig

SVETLANA ALEKSIJEVITJ: *"De sidste vidner. Hundrede børneegnede barndomshistorier"*. 2017 368 sider, 299 kr.

Den hviderussiske forfatter Svetlana Aleksijevitj fik i 2015 Nobelprisen i litteratur for fembindsværket "Utopiens stemmer", hvori hun søger at beskrive det sovjetiske og postsovjetiske menneskes følelsesmæssige historie gennem collager af interviews.

"De sidste vidner" udkom på russisk i 1985, men er først i 2017 oversat til dansk (af Jan Hansen). Forlaget har ladet Flemming Rose skrive et forord til bogen. Det fylder 21 sider og giver lidt baggrund for 2. verdenskrig i Sovjetunionen og for Aleksijevitjs forfatterskab.

Bogen indeholder hundrede fortællinger om børn, som på egen krop har oplevet 2. verdenskrig, primært i Hviderusland. Aleksijevitj har selv udtalt, at hun er interesseret i at beskrive sjælens historie, primært med udgangspunkt i jævne menneskers historie.

De hundrede beretninger er uden undtagelse gruopvækkende læsning. Aleksijevitj har fundet frem til personer, som var små børn i 1941, da Tyskland angreb Sovjetunionen. De fleste var 4-6 år, de ældste 10-11 og en enkelt er først født i 1945. Mange af beretningerne er ganske korte - blot 1-2 sider, nogle få mere fyldige. De handler om forsvundne fædre og mødre, deportationer, børnehjemsophold, massehenrettelser, razziaer, sult, kulde og afbrændinger af huse og landsbyer, herunder indebrændinger af husenes beboere. Der er rigeligt til at ødelægge nattesøvnen. Men de rummer også beretninger om hjælpsomhed fra familie, naboer og helt tilfældige mennesker, som prøvede at bistå forladte børn.

Det er grum læsning, og vidnesbyrdene giver et anderledes billede af begivenhederne end nøgterne krigsreportager.

Men det rejser også spørgsmålet om, hvordan denne type materiale skal karakteriseres. Da Aleksijevitj fik Nobelprisen, blev det i begrundelsen sagt, at hun havde introduceret en ny genre, den litterære reportage. Hvordan skal man som historiker forholde sig til dette begreb? Umiddelbart savner man som historiker en række oplysninger. Hvordan har forfatteren fundet frem til de interviewede personer? Hvordan er personerne udvalgt blandt de mulige emner? Hvad husker man på 40 års afstand om begivenheder i 3 - 4

års alderen - specielt om dybt traumatiserende forhold? Efter hvilke kriterier har forfatteren redigeret sit stof? I bogen står beretningerne helt ukommenterede, og der er ingen gennemskuelig tematik i den rækkefølge, hvori de er bragt. Langsigtede følger for de berørte børn behandles kun i en sidebemærkning i to af beretningerne, selv om det må være indlysende, at alle de ramte børn må have fået traumer for livstid.

I traditionel kildemæssig forstand er bogen problematisk. Men måske er det ikke så afgørende. De krigsførendes bestialske opførsel i Sovjetunionen - både tyskernes og diverse andre parters - er velkendt og veldokumenteret, så det er nemt at finde materiale til at belyse denne side af krigen. Derimod er det udmærket at præsentere eleverne for begrebet "litterær reportage". Det kan give basis for en frugtbar diskussion om, hvordan historien bruges og om, hvor grænserne går mellem en historisk og en litterær tolkning af begivenhederne.

En enkelt praktisk kommentar: Bogen burde være udstyret med et kort, hvor man kunne finde de lokaliteter, som er nævnt i teksterne.

Bente Thomsen

Danmarks sidste udenrigsminister

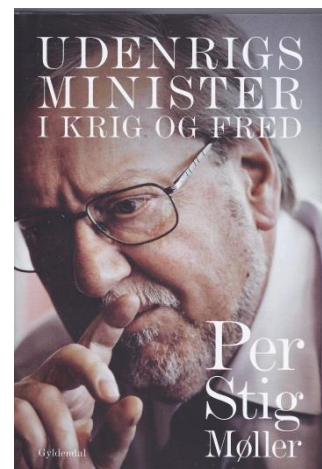
PER STIG MØLLER: *"Udenrigsminister i krig og fred"*. Gyldendal 2017. 468 sider. 350 kr.

Per Stig Møller var Danmarks udenrigsminister i perioden 2001-10. Siden har vi haft 6 personer i det job på bare 7½ år. Det virker som om udenrigsministerposten er blevet en slags frynsegode, at uddele til koalitions partnere efter fortjeneste, men uden særlige krav til evner eller kompetencer. Derfor er det måske en god idé at den sidste rigtige af slagsen nu har skrevet om sine erfaringer.

Bogen er dels en fortsættelse af erindringsbogen "Dage og kampe", dels en redegørelse til den kommission som Per Stig Møller forventede der ville blive nedsat til undersøgelse af Danmarks deltagelse i konflikterne i Irak og Afghanistan. Foruden Irak- og Afghanistanproblemet handler den om udvidelsen af EU og NATO, Balkankonflikterne, Palæstina problemet, Muhammedkrisen, forholdet til Kina og rigsfællesskabet. Langt hen ad vejen får vi her en god gennemgang af internationale problemer og konflikter i perioden.

Som det ses, er bogen disponeret efter emner, men ikke helt stringent. Hvis forfatteren kommer i tanker om noget han gerne vil sige, får han det sagt her og nu, uanset hvad kapitlet ellers drejer sig om. Vi bliver også orienteret grundigt om hvilke verdensberømtheder forfatteren har truffet, og hvor højt de værdsætter ham. En alternativ titel til bogen kunne godt have været: "Med Per Stig Møller på arbejde".

Bogens hovedkilde er forfatterens hukommelse, og han bemærker da også at bogen således er en førstehåndskilde. På den anden side er perioden 2001-10 jo nogle år siden, og man spekulerer på om han har ført dagbog eller i det mindste skrevet notater, han nu kan støtte sig på. Et eller andet må han sikkert

have haft, men han skriver det ikke. Der er heller ikke henvist til materiale fra udenrigsministeriet. De mange henvisninger er til materiale der ikke direkte ligger til grund for fremstillingen.

Et emne han ikke direkte kommer ind på, er statsministeriets – og statsministerens – invasion af øvrige ministeriers områder. Man talte meget om det i forbindelse med udvidelsen af EU (og igen i forbindelse med klimakonferencen COP15, men det var jo ikke Per Stig Møllers område). Men spørgsmålet dukker op flere gange, og det fremgår klart mellem linjerne at indblandingen irriterer udenrigsministeren og at den som regel vidner om manglende kompetence og kræver tid og anstrengelser at neutralisere.

Man kan selvfølgelig heller ikke lade være at kigge efter hvad han skriver om forholdet til Anders Fogh Rasmussen. Når han skriver direkte og eksplicit, er han loyal og positiv, men med lidt tolkning tegner der sig et andet billede – og den meget vidende og meget skrivende udenrigsminister må vel vide at han bliver genstand for fortolkning. Når han bruger udtrykket ”Er der to der står sammen i dansk politik...” er det naturligvis med bevidst henvisning til forholdet mellem Jens Otto Krag og Per Hækkerup, og fantasien får ligefrem vinger når han s. 74 afviser at han og Anders Fogh Rasmussen skulle være ”to snerrende hunde” og foreslår to katte i stedet! (To gamle hankatte, tak skal du have!). Han citerer med stor fornøjelse, må man tro, den franske præsident Chirac for at have kaldt Fogh ”crétin” på grund af tv-udsendelsen ”Fogh bag facaden”.

Et andet forhold der berøres sporadisk, men ikke i sammenhæng, er forholdet til massemedierne. Der er ingen tvivl om at han opfatter dem som hans modstandere i dansk udenrigspolitik.

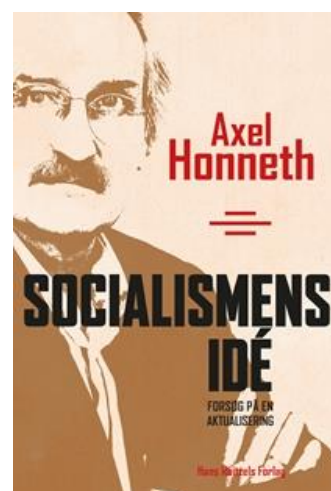
Bogen er detaljerig, og man får et godt indtryk af at international politik er 5 % glamour og 95 % hårdt arbejde. Der er måske ikke så meget nyt, men man hygger sig lidt i selskab med Condoleezza Rice, Colin Powell, Sergej Lavrov, Jacques Chirac, Joschka Fischer, David Miliband, Kofi Annan, Yassir Arafat og alle de andre.

Axel Moos

Socialismens genopståen?

AXEL HONNETH: ”*Socialismens idé. Forsøg på en aktualisering*”. Oversat fra tysk af Tom Havemann. Hans Reitzels Forlag 2017. 192 sider, 200 kr.

Den tyske filosof Axel Honneth (født i 1949) er en særdeles fremtrædende repræsentant for det, som er blevet kaldt Frankfurterskolens tredje generation. Men hvor denne skoles repræsentanter fra hhv. første generation – med hovedfigurer som Max Horkheimer (1895-1973) og Theodor W. Adorno (1903-69) – og anden generation – hvorfra i dag især kendes Jürgen Habermas (født i 1929) – med rette eller urette er berømte eller berygtede for et vanskeligt tilgængeligt sprog, kan samme prædikat ikke hæftes på Honneth. Honneths stil kan fint kaldes pædagogisk og omhyggelig, hvad angår forståeligheden for den alment interesserede læser, hvilket dog ikke hindrer ham i at fremkomme med slående klare, koncist formulerede indsigter.

Honneth, der har Den Franske Revolutions idealer frihed, lighed og broderskab/solidaritet som en central rettesnor for sin tænkning om socialisme, begynder bogen med at udtrykke sin undren: hvorfor er socialisme ikke et offentligt tema i dag, nu hvor bl.a. social ulighed, udbredt utilfredshed med dele af den finansielle sektor og store virksomheders skatteunddragelse sætter sit præg på den politiske debat? Forfatteren siger hertil: "Der kan næppe peges på nogen anden periode siden 2. verdenskrigs afslutning, hvor så mange mennesker på én gang har været opbragt over de sociale og politiske konsekvenser af den kapitalistiske markedsøkonomis globale udbredelse". For Honneth er påstanden om, at den østeuropæiske kommunismes fald var et fald på al, også fremtidig, socialismes vegne, ikke noget plausibelt svar på ovennævnte spørgsmål, idet denne totalitære og centralistiske samfundsformation allerede længe før Murens fald blev kritiseret radikalt af bl.a. venstreorienterede grupperinger og kritiske teoretikere i den vestlige del af verden. Men selv om ikke mindst det kapitalistiske marked og dets ideologi altså nu for tiden udviser klare problemer, nævnes socialisme forunderligt nok ikke som alternativ i noget omfang af betydning af kritikerne og de protesterende. Set i det perspektiv kunne den amerikanske filosof Francis Fukuyama (født 1952) synes at have fået ret med sin tese fra 1992 om, at Historien fik sin afslutning med Murens fald og demokratiets og kapitalismens endelige sejr – ikke mindst mentalt i hovedet på borgerne.

En nøgle til socialismens stumhed og lammelse i dag finder Honneth i den – vel at mærke for megen og dominerende senere socialisme normsættende – tidlige socialistiske teorier (bl.a. hos Louis Blanc, Charles Fourier, Pierre-Joseph Proudhon og den unge Karl Marx) problematiske binding til produktionsfæren som den altafgørende sfære i samfundet samt til arbejderklassen som det subjekt, der slet og ret skulle afskaffe markedet og sikre sig kontrollen over produktionen. Dertil skal føjes denne tidlige socialismes lige så problematiske tro på et historisk nødvendigt, i virkeligheden mekanisk fremskridt. Disse idéer, hævder Honneth, holder imidlertid ikke i dag og har næppe nogensinde haft reel gyldighed, om end de muligvis havde en større grad af holdbarhed i 1800-tallet end i dag.

Forfatteren finder imidlertid nogle mere generelle antagelser i den tidlige socialismes bærende tanker, som han mener kan og skal gøres anvendelige for og i en aktualiseret socialisme: han finder for det første en normativ idé om gennemførelse af sociale friheder og tvangsfrit samvirke. For Honneth skal denne idé udstrækkes til ikke blot at gælde for produktionens eller økonomiens felt, men tillige for den politiske, demokratiske viljesdannelse område samt for de personlige relationers (fx ægteskabets og kærlighedens) sfære. Denne idé har desuden som konsekvenser, dels at 'arbejderklassen' (der for Honneth at se næppe nogensinde fandtes empirisk, men derimod kun fandtes som teoretisk tilregnet størrelse og med en tilregnet klassebevidsthed) ikke kan være (det eneste) subjekt for social forandring, og dels at den historiske nødvendighed fornægtes af dén 'sociale frihed' (som Honneth tillige ser som modsætning til liberalismens individuelle frihed, hvis handlinger ifølge den unge Karl Marx' polemiske formulering udelukkende udføres "i plyndringsøjemed"), som alle mennesker, i egenskab af medborgere og ikke modborgere, hver især har historisk og social mulighed for at bestræbe sig på at realisere i gensidighed.

Nye sociale grupper forsøger altså igennem historien hele tiden og helt legitimt at blive hørt og "at rive kommunikationsbarrierer ned og dermed skabe den nødvendige plads til den sociale frihed". En anden ting, det her er værd at være opmærksom på, er Honneths tentative, eksperimentelle omvurdering af markedet som ikke kun et medie for udbytning, profitjag og kapitalens totale samfundsdominans (skønt det ifølge Honneth netop i de seneste årtier kunne se sådan ud): "Den vigtigste opgave for en genoplivelse af den socialistiske tradition er derfor at ophæve Marx' lighedstegn mellem markedsøkonomi og kapitalisme for

derved at skabe albuerum til alternative anvendelser af markedet”, siger han således. Eksempelvis kunne en sådan alternativ anvendelse gå ud på, at ”borgerne ved en demokratisk viljesdannelse overlader det til et statsligt organ at styre og overvåge den økonomiske reproduktionsproces til bedste for samfundets velfærd”.

For det andet mener Honneth at finde den anvendelige antagelse hos de tidlige socialister, at samfundet allerede rummer kræfter, der peger i retning af social frihed. Disse kræfter er altså ikke (blot) arbejderklassen, men alle grupper og individer, som, primært på baggrund af samfundets historisk vundne institutionelle rettigheder, gør legitimt krav på social frihed og rettigheder på lige fod med alle andre, fx kvindernes krav i relation til ægteskabs- og kærlighedsforhold: ”I den forstand er nutidens socialisme i første række en sag for politiske borgere, ikke for lønarbejderne – selv om det meget vel også kan være deres behov, der i fremtiden må kæmpes for igen og igen”.

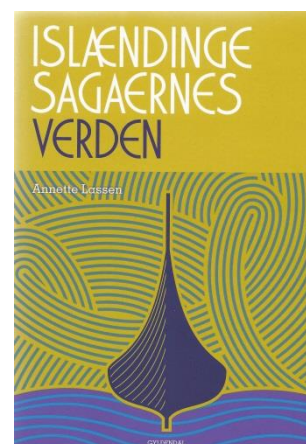
For det tredje finder Honneth det plausibelt, når den tidlige socialisme opererer med en historisk tendens, der understøtter socialismens hensigter. Denne historiske tendens ser Honneth i de institutionelle fremskridt (fx juridiske rettigheder til stadig flere sociale lag og grupper) i historiens løb: ”I de gennembrud, der hermed er blevet en del af den samfundsmæssige virkelighed, må socialismen, kunne ane omridset af en fremskridtsproces, der vidner om, at dens egne visioner vil kunne realiseres i fremtiden”. Om nogen historisk nødvendighed eller en forudsigelig fremtid er der imidlertid ikke tale; nye, endnu ikke identificerede eller identificerbare grupper i samfundet og historien med legitime krav på rettigheder kan således altid dukke op.

Bogen er et interessant og originalt bidrag til samfundstænkningen og -debatten, hvad enten man er for eller imod dens teser eller blot ude efter inspiration eller måske bare oplysning. Den kan muligvis bruges fx i en tværfaglig undervisningssammenhæng mellem historie, samfundsfag og filosofi. For selv om Honneth er en glimrende pædagog, betyder stoffets sværhedsgrad dog immervæk en vis vanskelighed for elevens forståelse. For læreren kan bogen uden tvivl være spændende læsning og bestemt ganske vigtig som baggrundsorientering for en aktuel idé i historisk perspektiv.

Poul Ferland

Lien var dog fager: De nyoversatte islændingesagaer i udvalg

ANNETTE LASSEN: *Islændinge sagaernes Verden*, København 2017: Gyldendal + Annette Lassen (red.), 2017: *Islændinge sagaerne. Et udvalg i nyoversættelse. Laksdølnes saga, Totten om Bolle, Viglunds saga*, København: Gyldendal + Annette Lassen (red.), 2017: *Islændinge sagaerne. Et udvalg i nyoversættelse. Egils saga, Fostbrødrenes saga, Erik den Rødes saga*, København: Gyldendal + Annette Lassen (red.), 2017: *Islændinge sagaerne. Et udvalg i nyoversættelse. Njals saga*, København: Gyldendal.

En veritabel strøm af oversættelser af islandske middelalderskrifter til dansk regner over os i disse år, og den synes ikke at ebbe ud foreløbig. Et højdepunkt har været den store korpusoversættelse: *Islændinge sagerne. Samtlige sagaer og niogfyrre totter* i fem bind fra Sagaforlag (2014). – Det

nyeste skud på denne litterære stamme er udgivelsen af udvalgte sagaer fra fem-bind udgaven. Der er p.t. udkommet tre bind med sagaer, omfattende bl.a. de tre store: *Egils saga*, *Njals saga* og *Laksdølnes saga*. Rækken er planlagt til at omfatte yderligere tre bind, kommende drypvis de følgende år.

I samme udstyr som oversættelserne udkommer også redaktør Annette Lassens interessante og læseværdige indledning fra fem-bind udgaven forkortet og noget tilpasset i bogen *Islændinge sagaernes Verden*.

Der er tale om en overskuelig og oplagt fremstilling på godt halvandet hundrede sider, hvor forfatteren behandler islændinge sagaerne fra de relevante synspunkter: litterært, om overleveringen, historisk samt fra et mere samfundsmæssigt synspunkt. Til sidst følger et kort afsnit om tidligere sagaoversættelser samt en fuldstændig oversigt over samtlige islændinge sagaer. Bagest findes litteraturhenvisninger og forskellige oversigter.

Ved fremstillingens bredde adskiller Lassens bog sig fra mange andre indføringer, ikke mindst ved den ret grundige gennemgang af sagaernes overlevering, der er vigtig at have i baghovedet, når man vil forstå værker fra middelalderen.

I middelalderen var der ikke noget bogtryk, så den eneste måde, man kunne få en bog, man gerne ville have, var ved at lade den afskrive ord for ord i hånden. Det siger sig selv, at sådanne forhold, ikke giver en særlig stabil tekst: Der kan være stor forskel fra eksemplar til eksemplar, og flere af islændinge sagaerne findes da også i flere ret afvigende versioner.

Fremstillingen emmer gennemgående af at være skrevet af en forsker, der véd, hvad hun taler om; en forsker, der selv har haft fingrene i forskningsmæssige mørdej. Desto mere studser man dog, når man s. 45 støder på følgende udtalelse:

Men man kan roligt gå ud fra, at den historiske kerne i de allerfleste tilfælde er ændret til ukendelighed – ligesom det er tilfældet med Homers beretning om Den Trojanske Krig, Saxos fortællinger om begivenheder i den ældre danmarkshistorie eller Bibelens fortællinger om Jesus.

Anstødsstenen er naturligvis, at 'Bibelens fortællinger om Jesus' sidestilles med 'Saxos fortællinger' og 'Homers beretning om den Trojanske Krig'. Ud fra et historisk-kritisk standpunkt er der jo en verden til forskel på de to kildegrupper. Det Nye Testamente er skrevet i umiddelbar forlængelse af de skildrede begivenheder af personer, der enten selv havde oplevet dem eller som stod disse nær. Det er derfor en meget besynderlig blanding sammen af pærer og æbler af en forsker, der ellers er sober og grundig.

Bogen er nydeligt illustreret, både med farvebilleder og sort-hvide billeder. Ikke mindst må der udtrykkes stor tilfredshed med tegningerne af forskellige skibs- og hustyper, der sætter læseren i stand til at sætte over århundreders tidsskel på en mere levende måde. Desværre er der ingen kort i bogen, f.eks. kunne man have brugt en oversigt over landets administrative inddeling (s. 70).

Det er en smule ærgerligt, at alle henvisningerne til sagatekster gælder nævnte fem-binds udgave. Naturligvis kan man kun dårligt henvise til ikke-udkomne bind, men det er dog alt andet lige ikke med til at befordre nytten i de ny udkomne bøger.

Islændinge sagaernes Verden er velskrevet, let uden at være trivielt. Dog studser man over en besynderlig vaklen mellem 'i' og 'på' Island/Grønland. Ellers må det fremhæves, at Annette Lassens sprog på afgørende vis er med til at lette tilegnelsen af stoffet, der danner et solidt grundlag for den videre læsning i den nye oversættelse.

Målsætningen med den sproglige linje i de nye sagaoversættelser har været at præsentere sagaerne i et inkluderende sprog, hvor det er forsøgt at finde en balance mellem fremmedord og norrøne termer, et sprog, der afspejler sagaernes eget.

Således udtaler Lassen sig om den sproglige linje, der følges i de nye oversættelser. Det er lidt uklart, hvad 'inkluderende sprog' skal betyde; men overordnet set kan man dårligt være voldsomt uenig i denne udtalelse. De nye oversættelser er skrevet i et solidt sprog, der i det store hele lykkes med at formidle gamle tekster i en troværdig sprogform—også til højt læsning. Af og til stødes man ganske vist af lidt besynderlige fremmedord, men det er jo i sidste ende en vurderingssag. De norrøne kulturord, der er brugt i oversættelsen, er forklaret sidst i hvert bind. Versene, der ellers er svære at overføre til andre sprogformer, er også lykkes vældig godt.

Nærværende anmelder må nu alligevel indrømme, at han savner f.eks. helten Gunnars bekendte udbrud 'Fager er Lien, saa den aldrig har syntes mig saa skøn'—det er i den nye oversættelse blevet til 'Så smuk er skråningen, at den aldrig har forekommet mig smukkere' (*Njals saga*, s. 129) ... Oversætterne har skullet navigere mellem tradition og modernisering, hvilket ikke altid er let, og det må man være åben overfor.

Som helhed er projektet i den grad lykkes, og den nye udgivelse i billigudgave er med til at tilgængeliggøre verdenslitteratur for et bredere publikum. Den allerede nævnte fem-binds udgave er blevet overdådigt modtaget; forhåbentlig fortsætter denne modtagelighed med det nye udvalg!

Johnny Lindholm

Muntre fortællinger fra islandsk middelalder i ny dansk oversættelse

ANNETTE LASSEN (red.): "*Oldtidssagaerne 3-4*", Gyldendal 2017. bd. 3. 136 sider, 300 kr., , bd. 4. 188 sider, 230 kr.

Bind 3 og 4 af *Oldtidssagaerne* - den store samlede udgave af samtlige oldtidssagaer - er nu udkommet. Oldtidssagaerne, der tidligere ofte blev kaldt fornaldarsagaerne behandler tiden forud for Islands kolonisering. Bindene er stadig udgivet under lektor Annette Lassens auspici, og der bringes i de nye bind oversættelser af Lassen selv samt de to velrenommerede oversættere: Rolf Stavnem og Kim Lembek.

Vi er således nået halvvejs i denne korpus-udgivelse, hvor altså samtlige sagaer, der regnes til denne genre, udgives i ny, tidssvarende dansk oversættelse. Og med denne fuldstændige oversættelse får vi bl.a. for første gang på dansk en oversættelse af *Gøtreks saga* og *Rolf Gøtrekssøns saga* (bd. 3). I bd. 4 får vi en række sagaer med norsk emne: *Asmund Kæmpedræbers saga*, *Sagaen om Half og hans kæmper*, *Totten om Toke Tokessøn*, *Torsten Vikingssøns saga*, *Fridtjof den Modiges saga* samt to mindre tekster, *Om Fornjot og hans slægt* og *Om Opplands konger*.

De to bind indeholder kun tekster samt - til hver enkelt tekst - kortere efterord til hver tekst, der kort opridses handling og teksternes overlevering samt en redegørelse for, hvor forskningen i dag placerer fortællingerne.

De udgivne oldtidssagaer behandler mytologiske og især eventyrlige emner. Man kunne derfor komme på den tanke, at de for en historiker er ganske uinteressante. Og al den stund, man må medgive, at der næppe er meget historisk kød på disse ben, så kan de dog være interessante som kilder til det sindelag og de tanker, man havde om historieskrivning til forskellig tid. Som eksempel på dette, kan man fremhæve, at Saxo Grammaticus i første del af sin *Danmarkshistorie* benytter lignende fortællinger, ligesom vi har adskillige eksempler i islandske middelalderskrifter på overvejelser over, hvorvidt denne eller hin begivenhed i sagaerne vittterligt er sket sådan eller ej, f.eks. i den netop udgivne *Rolf Gøtrekssøns saga*, der i afslutningen bringer følgende (bd. 3, s. 119):

Gamle og lærde mænd siger, at denne historie er sand, og selvom den ikke er blevet skrevet på tabler eller ristet i sten, har folk alligevel husket den.

Et andet eksempel er 1600tallets lærde, der benyttede oldtidssagaer som kilder til oldtidens Norden, ja, oldtidssagaer var de første sagatekster, som fandt vej til trykken, nemlig *Gøtreks saga* og *Rolf Gøtrekssøns saga*, trykt med oversættelse i 1664 i Uppsala, Sverige. Derfor må oldtidssagaerne være af indlysende interesse for historikeren med interesse for udøvelsen af sit fag i tiden fra middelalderen frem til det 18. århundrede.

Når det så er sagt, er de muntre og herlige fortællinger, der her er udgivet, sandelig også interessante formedelst deres underholdningsværdi - en grundlæggende årsag til, at 'folk [har] husket' dem og at de er blevet overleveret til vore dage. Ja, det er det, der gør dem dragende, og dermed også af interesse for historikeren, fordi det måske kan være med til at forklare deres centrale stilling i de gamles historiske udsyn.

Ifølge indledningen til det tidligere udkomne bd. 1 er oversættelserne foretaget så tro mod originalteksten, som det har været muligt, men man har samtidig villet bevare 'et mundret og læseligt dansk,' uden at teksterne kom til at 'fremstå for moderne.' Således har man forsøgt at undgå arkaiske ord og vendinger, og man har, hvis et fremmedord dækkede 'betydningen af et ord i originalen bedre og mere præcist end et ord af germansk oprindelse,' benyttet dette. Og hermed stemmer man helt overens med originalteksterne selv. Oldtidssagaforfatterne er på ingen måde bange for at benytte fremmedord, tværtimod. Oversættelserne er gode og meget læsbare, ikke mindst egner de sig til højtlesning.

Disse to bind kan bestemt anbefales sammen med deres to forgængere. Ikke mindst er det en interessant blanding af sagnhistorie og mytologi, der åbnes for i flere af teksterne. Oldtidssagaerne fører os ud på en trefoldig rejse, ind i historiografien, i klassisk litteratur og ind i mytternes skarpe farver og konturer.

Johnny Lindholm

Et kig i et tysk officershjerter?

JOHN V. JENSEN: *"Danmark en god mand? Historien om Günter Toepke"*. Syddansk Universitetsforlag 2017. 321 sider. 249 kroner.

Museumsinspektør ved Vardemuserne John V. Jensen har givet sig i kast med at besvare spørgsmålet fra bogens titel. Var Wehrmachtsofficeren Günter Toepke Danmark en god mand? På trods af en ihærdig indsats lykkes det ikke at besvare spørgsmålet, der vel heller ikke kan besvares, men undervejs er der så mange interessante betragtninger, at bogen er læsningen værd.

Bogen styrke ligger efter min mening i, at vi følger en soldats hele karriere. Toepke var med til det hele. Han var på østfronten, da Einsatzgrupperne udøvede deres blodige håndværk og slap ud af kedlen ved Stalingrad som en af de sidste. De sidste krigsår tilbragte han i lille hyggelige Danmark. Efter krigen anvendte det officielle Danmark hans uden tvivl fremragende organisatoriske evner til at få gang i minerydningen og slippe af med de tyske flygtninge og andre tyske statsborgere. Det måtte stoppe, da det viste sig, at han smuglede nazister over grænsen til Tyskland med henblik på at få dem til Sydamerika. Fyret af danskerne fandt han nye herrer i Vestzonen, og endte sin gløvedige karriere i Forbundshæren med ære og honnør. Et skoleeksempel på en tysk officer, således som Wehrmacht gerne vil have som eftermæle for perioden under Hitler.

John V. Jensen køber dog ikke umiddelbart denne version, men påpeger, at Toepke i sin tid på Østfronten må have vidst, at der skete overgreb, som intet havde med normal krigsførelse at gøre. Nazisterne betegnede det som kamp mellem to verdensanskuelser, og her var alle midler tilladte. I samtaler med danske historikere fremhævede Toepke, at han ikke vidste eller var med til overgreb under nazisterne, og beviser herpå findes ikke. Fra dansk side var hans fortid ikke så interessant, da det viste sig, at hans evner som flygtningeudrejseorganisator var imponerende og han som person fremstod som en gentleman.

For mig er bogens hovedkonklusion den, at Toepke var medløber. Han stillede sine færdigheder til rådighed for et forbryderisk regime, og det giver den triste konklusion, at hvis en lille gruppe erobrer staten, er der mange Toepker, som vil føre alle slags tanker ud i livet. Toepke var uden tvivl tysker, dernæst egoist og først derefter humanist og gentleman og Danmark en god mand, da man i datiden ville have de østpreussiske flygtninge ud så hurtigt som muligt. Men hvad ville jeg eller bogens læser have gjort i Toepkes situation som ung, og da karrieren hastigt udfoldede sig?

Det er disse eksistentielle valg, som vi danskere stort set er sluppet for, men som John V. Jensen med bogen på ny bringer frem. Det er bogens styrke. Som besættelsestidshistorie er der ikke så meget at komme efter.

Klavs Verholt

Systemet hedder Niklas Luhmann

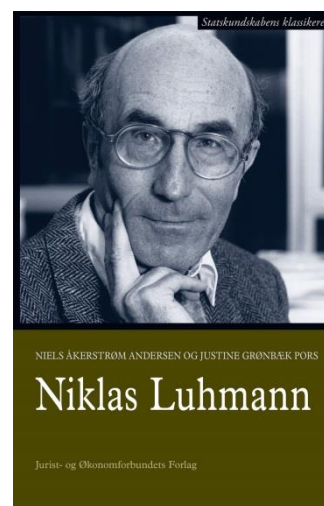
NIELS ÅKERSTRØM ANDERSEN OG JUSTINE GRØNBÆK PORS: *"Niklas Luhmann"*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2017. 162 sider. 200 kr.

Den tyske systemteoretiske sociolog Niklas Luhmann (1927-98) har siden 90'erne været et hot navn ikke mindst i Danmark inden for områder som bl.a. pædagogik, filosofi, samfundsteori og organisationsteori. I denne bog introduceres hans tænkning med særligt henblik på hans politiske sociologi, og desuden indeholder bogen to tekster af Luhmann selv, oversat af Niels Ivar Larsen.

Hvad er da et system, ifølge Luhmann? Han definerer det som enheden af forskellen mellem system og omverden. Det skal forstås sådan, at et givet system skaber sig selv igennem uafbrudte operationer ('autopoiesis', selvfrembringelse), og derved frembringer det tillige samtidig sin egen forestilling eller forventning om, hvad omverdenen er for noget. Omverdensforestillingen, dvs. det, der er forskelligt fra selve systemet, er således så at sige en del af systemet, den indgår på den måde i en enhed med systemet. Her skal man også bemærke, at det givne system (fx økonomi, politik, retsvæsen eller enkelte organisationer som et gymnasium) ikke er en forudgiven, 'aksiomatisk' størrelse, fra hvilken dets enkelte elementer derpå deduceres, men derimod et uafslutteligt foranderligt produkt, produceret igennem operationer.

Systemet refererer på den anden side altid kun til sig selv ('selvreference' er også et nøgleord hos Luhmann); eksempelvis hævder Luhmann, at det politiske system principielt ikke har nogen magt over retsvæsenet; hint system følger nemlig en anden 'kode' end dette, idet det politiske system siges at fungere i overensstemmelse med den binære kode 'styrer/styret' via magten, mens retssystemet fungerer efter koden 'ret/uret' ifølge gældende ret. Denne divergens ifølge de forskellige koder kan let føre til konflikter de to systemer imellem, hævder Luhmann, hvad han givetvis kan have megen ret i.

Samfundet består således af et stort antal ikke forudsigelige, ustyrlige – 'kontingente' er et nøgleord i denne forbindelse – systemer, differentieret efter deres respektive funktion, hvilke hver især refererer til sig selv og skaber eller producerer sig selv i en uafbrudt kommunikation med sig selv. Og nej, jeg giver ikke en misvisende beskrivelse, når jeg her taler om "systemets kommunikation med sig selv" og ikke om kommunikation mellem mennesker i systemet, ansatte imellem og imellem ledelse og ansatte; det enkelte menneskes 'individualitet' må vise sig og udfolde sig inden for og grundlæggende bestemt af de givne systemer, vedkommende er en del af. Dette kaldes af somme for Luhmanns 'teoretiske antihumanisme'.

Der findes for Luhmann ikke et stabilt og identisk menneskeligt subjekt, men blot et fragmenteret, opdelt, foranderligt, systeminternt eller grundlæggende systembestemt – af flere systemer, idet den enkelte jo nødvendigvis indgår i flere systemer –, 'subjekt' ('iagttagere' kaldet), lige såvel som hverken system eller omverden (objekterne, 'det iagttagne') er stabile eller identiske, men som sagt ligefrem 'ustyrige'. Subjekt og objekt er hos Luhmann på den måde at forstå som konstruerede og ikke som essentielle.

Er der da ingen mulighed for gensidig påvirkning systemer imellem? Fornuftigvis nægtes dette ikke af Luhmann, omend man immervæk sporer en vis modvilje imod denne indrømmelse. Således siger forfatterne af denne bog, med en terminologi, som øjensynlig hidrører fra Luhmann: "Hvordan gør det politiske system sig internt irritabelt for hændelser i retten (...)" Det, der vel egentlig burde hedde åbenhed eller påvirkelighed fra – her – det politiske systems side, kaldes altså for 'irritabilitet', dvs. noget, der involverer en slags utålsmhed eller vrangvillighed over for påvirkning udefra... Desuden kaldes en potentiel påvirkning eller kritik udefra for 'en misforståelse', der muligvis kan blive produktiv inden for det system, der søges påvirket, men altså vel at mærke helt på dette systems egne betingelser...

Det lader ifølge Luhmann til, at enhver tanke om et systems sandhedsindhold vil være futile, da al refleksion på systemet altid allerede er forudformet af systemet selv og de muligheder og begrænsninger, det internt tilbyder, og befinder sig inden for dette system, som altså ikke lader sig vurdere udefra på baggrund af mere objektive sandhedskriterier. Systemet svarer ifølge denne opfattelse omtrent til bevidstheden eller forstanden hos den tyske filosof Immanuel Kant, som udelukker al erkendelse af 'tingen i sig selv', idet al erkendelse ifølge Kant altid allerede er bestemt af bevidsthedens (svarende hos Luhmann til 'systemets') egne former.

Luhmanns teoribygning forekommer, sådan som den fremstilles i bogen, endog særdeles abstrakt og dermed ikke synderlig genstandssensitiv eller følsom i forhold til det konkrete stof. Luhmann citeres eksempelvis for følgende: "Højere uafhængighed er (...) en forudsætning for højere afhængighed". Forstå det gerne, hvem der kan. Og kunne man ikke, i visse konkrete tilfælde, hævde det modsatte, altså at højere uafhængighed giver betingelser for endnu højere uafhængighed, at (fx et menneskes) uafhængighed altså kan sætte en yderligere udvikling i gang?

Desuden får jeg det indtryk af Luhmanns tænkning, at der er noget stammende, noget gentagelsesbundet ved den; det forekommer således symptomatisk, når Luhmann refereres for, at "det, ret grundlæggende gør, er at normere normer. Normer er forventninger til forventninger", eller når han citeres for, at "mennesker kan ikke kommunikere (...). Kun kommunikation kan kommunikere". Det virker, som om Luhmann er lukket uhjælpeligt inde i (sit eget) system, hvad han måske også er og ikke ville have nægtet at være. Vi får og kan næppe få svar på hvad, der ligger før og begrunder hhv. normer, forventninger og kommunikation – men mennesker er det i hvert fald ikke.

Jeg skal ikke her søge at levere en mere indgående kritik af Luhmanns teorier, blot indskrænke mig til at sige, at Luhmanns påstand om, at systemer ikke kan omforme hinanden eller få indflydelse på hinanden udefra ikke virker overbevisende; politik har vel således ret stor indflydelse på retsvæsen, lige såvel som politik vel nok kan have betydelig indflydelse på samfundsøkonomi og vice versa? Ej heller overbevises jeg af hans tanke om, at fremskridt for mennesker ikke er mulige, idet hvad, som er frem, og hvad, der er tilbage, ikke lader sig afgøre uden for systemet, hvis begreber om fx frem og tilbage på sin side er

tilnærmelsesvis komplet foranderlige, ifølge Luhmann. Det samme er begreberne om, hvad der er menneskeværdigt og menneskeuværdigt.

Skal man imidlertid søge at finde en fornuftig begrundelse for Luhmanns opfattelse på disse to sidstnævnte punkter, så vægrer Luhmann sig mht. førstnævnte punkt med sin teori om selvstyrende og uafhængige samfundssystemer implicit imod totalitaristiske idéer om diktatorisk central styring af alle samfundets områder. Det samme gør han i øvrigt med sin tese om, at jo mere styring, der føjes lagt ind i et system, desto mere ustyrligt vil dette blive, og derfor kan stram styring af systemer ikke anbefales. (Skønt også denne tese er abstrakt, kan jeg dog komme i tanker om et konkret eksempel på, at der er nogen sandhed i den. I den hedengangne Sovjetunion og dens lydstat i Østeuropa søgte man en ekstremt streng styring af økonomien med det kontraintentionale resultat til følge, at der opstod en komplet ustyrlig sort økonomi, der måske i økonomiske tal kunne måle sig med den officielle. Dette kan enhver, der har rejst bag Jerntæppet, tale bevidnende med om, idet næppe nogen rejsende derovre kunne undgå at få tilbud om favorable vekselkurser samt tilbud fra menigmænd om, at så godt som alle vestlige varer kunne aftages af dem).

Mht. det andet nævnte punkt er der i Luhmanns modstand imod fremskridtstanken og imod idealistisk tro på forbedring af menneskers vilkår en iboende modstand imod den form for utopisme, der ligeledes kan terminere i totalitarisme.

Men det systematiske, selvbekræftende ekstrem, hans egen tænkning tager permanent ophold i, kan dog kun inspirere denne anmelder marginalt.

Bogen er sine steder vanskeligt læst, men den giver i sine bedste afsnit udmærket information om Luhmanns tænkning.

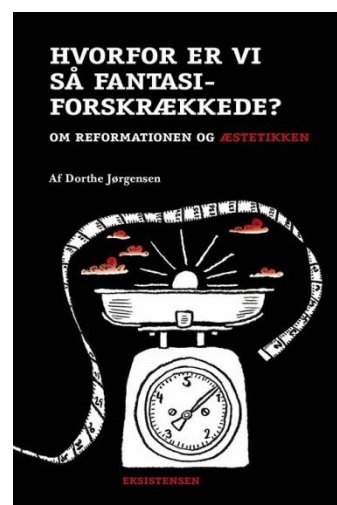
Poul Ferland

poulferland8@gmail.com

Blev fantasien afskediget af reformationen??

Dorthe Jørgensen: "Hvorfor er vi så fantasiforskrækkede? Om reformationen og æstetikken". Forlaget Eksistensen 2017. 70 sider, 50 kr.

Forlaget Eksistensen udgiver i anledning af Reformationsjubilæet en serie bestående af en række små bøger på 60-70 sider, i hvilke forskellige fremtrædende forskere og kulturpersoner hver anlægger "et særligt perspektiv på reformationen og diskuterer dens betydning i forhold til nutiden". Nærværende skrift i serien, forfattet af idéhistorikeren Dorthe Jørgensen, søger belæst og igennem en idéhistorisk, æstetikfilosofisk og teologisk tour de force fra antikken og frem til nutiden at besvare spørgsmålet om reformationens betydning for æstetikens opkomst, udvikling og aktuelle begreb.

Den æstetik, Jørgensen taler om, er først og fremmest den filosofiske lære om erfaringen af 'det skønne'.

Men hvad er da Jørgensens begreb om 'det skønne'? Hun definerer det som "det i sig selv værdifulde, der ikke bare er til for noget andets skyld, og som ikke lader sig erstatte af noget andet", og det er ikke kun "det pæne og nydelige". Det synes således som om, at 'det skønne' til syvende og sidst er noget guddommeligt, men ikke nødvendigvis identisk med den kristne Gud og heller ikke nødvendigvis er noget transcendent, dvs. noget hinsidigt, men netop også kan være affødt af en natur- eller kunstoplevelse. Men vel at mærke er 'det skønne' ifølge Jørgensen ikke bundet til en bestemt ting; det er noget 'mere', det er noget, der rækker ud over den enkelte genstand og giver en fornemmelse, en anelse eller, vel med Jørgensens foretrukne ord, en 'erfaring' af en større sammenhæng.

Hertil kræves fantasi, nemlig til at komme fra sansningen af den enkelte ting – hvilken ting Jørgensen hellere vil betegne med det antropomorfe og fortrolige 'du' end med det tingslige og fremmede 'det' eller 'den' – og frem til en erfaring af noget 'mere', af en eller anden form for større helhed. Martin Luther for sin del nægtede nu, som det generelt var reformationens (og især Calvins) program, langt hen ad vejen fantasien spillerum, når det gjaldt forestillinger om Guds væsen; det er det såkaldte billedforbud fra Bibelen, altså forbuddet imod at gøre sig noget gudebillede, der altid vil være et afgudsbillede, som her spiller temmelig afgørende ind i Luthers for så vidt afvisende opfattelse af fantasien. Men på den anden side tillader Luther mere uforpligtende fremstillinger af Gud, fremstillinger, der ikke formaster sig til at bestemme Guds væsen, men som blot fx skal minde os om ham. Og vel ikke mindst på dette punkt synes Luther at være med til at frigøre fantasien, ifølge forfatteren.

Jørgensen fremhæver nu endvidere en vending i den kunstneriske fremstilling efter reformationen hen eller måske snarere ned imod det dennesidige, det jordiske; men stadig hævder hun i denne kunst en art åndelig, egentlig, gudskabt virkelighed som dens anliggende, og hun beskriver denne i ord, der lader den fremstå som en 'skøn', lysende, klar, nærmest transparent og overjordisk helhed. Her med baggrund i Vermeers værker: "Tingenes skin er det 'mere', man som betragter fornemmer ved deres fremtrædelse i billederne. Fornemmelsen er særlig stærk, hvor det skildrede har karakter af fedtglinsende fløj, blankt metal, lysindfald, skinnende frugt eller vin, der glimrer i klare glas".

Vermeer er en genial maler, og fx maleriet Mælkepigen (ca. 1660) er et næsten overmenneskeligt værk i sin nærmest ubegribelige stoflighed. Dette værk er imidlertid for mig at se ikke udtryk for en så at sige overtingslig åndelighed, snarere for en dyb forelskelse i og ro og hvile ved de enkelte ting som sådanne. Og om nogen ubrudt sammenhæng eller helhed eller om noget, der blot er 'værdifuldt i sig selv', er der heller ikke tale; der er således revner, pletter og huller i væggen i rummet. Vermeers verden er forgængelig, usammenhængende og ikke bare skøn, men også grim; den kunne imidlertid ikke desto mindre være god nok sådan, det er i hvert fald en fremtidig mulighed for menneskene, synes maleriet Mælkepigen at sige. De ideoende, fremtidige muligheder i de givne ting synes i grunden at være det 'mere', som Dorthe Jørgensen taler om, snarere end dette er en stor, altomfattende, rent åndelig størrelse.

Forfatteren besvarer det afgørende spørgsmål om den lutherske reformationens betydning for den filosofiske æstetiks opkomst med formodningen om, at "uden reformationen var der nok ikke opstået nogen filosofisk æstetik". Men mon ikke snarere det var den humanistiske renæssance med sine forestillinger om en anden, dennesidig indretning af verden, præget af og for mennesker, samt oplysningstidens tilsvarende forestillinger, der især gav forudsætninger for den filosofiske æstetik og dens tanker om noget andet og 'mere' end det lige nu eksisterende? I hvert fald er det svært at forestille sig Luther som fortæller for den frit

'skabende' kunstner – eller snarere frit formende kunstner, som Jørgensen synes at foretrække som betegnelse for den kunstneriske virksomhed, hvad jeg er enig i, idet det at skabe turde være en eventuel guds privilegium.

Den som sagt belæste bog bringer mange spændende tanker på bane, såvel forfatterens egne som i gengivelsen af de behandlede filosoffers og kunstneres. Man kunne imidlertid godt ønske sig en stillingtagen til det hæsliges status i Dorthe Jørgensens begreb om æstetik og det samme angående de opfattelser af æstetikken, der anser det sande og ikke, som Jørgensen, det skønne for at være dens anliggende.

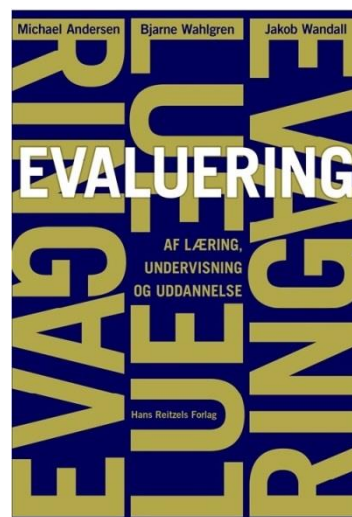
Poul Ferland

Evaluering

MICHAEL ANDERSEN ET AL.: *"Evaluering. Af læring, undervisning og uddannelse"*. Hans Reitzels Forlag 2017. 230 sider, 250 kr.

Bogen er en lære- eller instruktionsbog i evaluering, især, som undertitlen siger, inden for hele uddannelsesområdet. Den tager læseren omsorgsfuldt i hånden og leder hende helt fra grunden introducerende frem.

Læseren får dels en afklaring af begrebet evaluering – "en evaluering er en anvendelsesorienteret, systematisk og databaseret vurdering af resultater og processer", lyder definitionen i bogen – og, hvad der vel nok er bogens hovedærinde, en grundig indføring i forskellige evalueringsmetoder og formål med disse, garneret med cases og eksempler, foruden ideer til læreres eventuelle egen evaluerende virksomhed, disse ideer eventuelt som supplement til eller erstatning for hendes egen snusfornuft.

Bogens basale grundighed udmønter sig reelt nok i en del gentagelser, der muligvis indimellem kan tangere det rigelige, eller den kan kamme over i rene selvfølgeligheder som fx denne: "Hvis deltagerne evaluerer undervisningen, herunder underviserens rolle og ikke kun deres egen praksis, er der ikke tale om selvevaluering". Men ok; måske hellere lidt for grundig end det modsatte i fremstillingen af et emne – evalueringen – der kan virke, og da også er, kompliceret.

Bogen bygger på den nyeste forskning, herunder på resultater af tidligere, forskningsbaseret evaluering. Og herfra videregives interessant information, eksempelvis denne: "Elevernes udgangspunkt ved skolestart betyder langt mere end skolens indsats, når man skal forklare det målte niveau ved skolegangens afslutning". Set på den baggrund synes det temmelig vanskeligt for lærerne for alvor at ændre noget ved den enkelte elevs relative, sociale position i henseende til kundskaber og færdigheder, selv om lærerens indsats i henseende til at hæve niveauet for den enkelte ikke skal undervurderes.

Skønt nationale og internationale tests, fx PISA, gennemgås systematisk, herunder også mhp. deres svagheder, men også berøres historisk, og skønt bogen altså primært er instruktiv, er forfatterne ingenlunde evaluerings- for ikke at sige målefikserede; ja man kan måske ovenikøbet sige, at de ser det

målelige som noget i retning af det synlige af isbjerget: "Ser man fx på målene for en uddannelse (..), vil der typisk være tale om faglige mål, men når mennesker er sammen, sker der også andre ting. Man lærer måske noget, fordi man taler sammen i pausen, som ikke har at gøre med de faglige mål, eller man socialiseres gennem den sociale interaktion, uanset om det er beskrevet i mål eller ej. Der kan derfor være et væld af konsekvenser ved at deltage i undervisning eller uddannelse, som en målopfyldelsesevaluering ikke interesserer sig for".

Som (endnu) en interessant oplysning gælder den følgende: at med akkrediteringssystemet (der i øvrigt i USA, hvor uddannelsessystemet ikke overvejende har været en del af offentlig virksomhed, har en lang historie i modsætning til hertillands) med faste kriterier for kvalitet i de videregående uddannelser "blev anbefalinger afløst af sanktioner". Polemisk kunne det måske omformuleres til, at akademisk frihed afløstes af (samfundets) systemtvang.

Den kritiske dimension, som findes i denne videnskabeligt sobert formidlende bog, går primært på det internt videnskabelige, altså metode og mål for evalueringen. Den gør dog bl.a. også opmærksom på "illegitime anvendelsesformer", fx "taktisk anvendelse af evaluering, hvor evalueringer sættes i gang (...) fx med henblik på at udskyde beslutninger, der må afvente evalueringens resultater".

Det kunne have været ønskværdigt med metaovervejelser af evaluering, som undersøgte eller redegjorde for, om vi er på vej imod et evalueringssamfund, og hvad det i så fald måtte indebære, eller om al den evaluering nu også er ønskværdig. Det er imidlertid ikke ærindet i denne bog, der fint gør rede for sit eget, afgrænsede tema.

Poul Ferland

4 kg glitrende kulturgods: En omsiggribende kultur- og kirkehistorie

NIELS HENRIK GREGERSEN & CARSTEN BACH-NIELSEN (red.), 2017:
Reformationen i dansk kirke og kultur, bd. I–III, Odense: Syddansk Universitet.

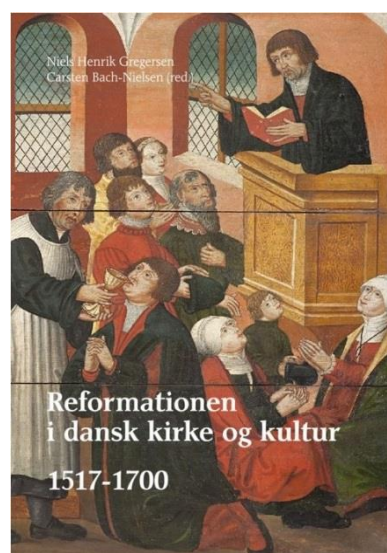
Gang på gang i disse år spørger man sig selv, om vi mon har brug for endnu en udgivelse om Reformationen? I begyndelsen måtte man hele tiden ubetinget svare: ja! Men efterhånden er opmærksomheden kølnet lidt. Det gjaldt imidlertid ikke, da *Reformationen i dansk kirke og kultur* i tre bind, på i alt 1500 sider og vejende godt fire kilo udkom.

Nu er det ganske vist ikke størrelsen alene, der gør dette værk interessant. Men størrelsen må vække interesse uanset hvad. Værket er delt i tre næsten lige store bind, der behandler følgende perioder:

I: 1517–1700

II: 1700–1914

II: 1914–2017

Vi får således præsenteret hele perioden fra Reformationen frem til i dag. I udgangspunktet kunne man være lidt bekymret over, om fokus tabtes undervejs i sådan lang periode. Men det har man ikke nødig at være. Hvert bind, hvoraf de to første dækker et tohundredår hver, er så tilpas afgrænset, at der ikke er nogen fare for, at fokus bliver svær at holde.

De to udgivere siger selv om værket (bd. I, s. 13):

Reformationen i dansk kirke og kultur tilbyder den interesserede læser en alsidig, oplysende og indimellem underholdende beskrivelse af reformationens betydning for dansk kristendom og samfund op til i dag.

Man har således villet lægge det lange snit tværsnit; men ikke kun et langt tværsnit, også et dybt. Man vil også have plads til detaljen, 'de mange små historier, der ofte viser mere, end de store linjer kan fortælle' (smst.). Endvidere viser værket bredde ved at ville behandle 'kirke og kultur', som titlen siger, hvilket evt. kunne forekomme unødigt bredt; men faktisk er der tale om to emner, der bestandig griber ind i hinanden i stadig vekselvirkning. Derfor har man også opstillet følgende dispositionsprincip for de tre bind:

1. Danmark i Europa
2. Reformationsbilleder
3. Medierne og budskabet
4. Staten og samfundet
5. Kirken i samfundet
6. Teologien
7. Troen i praksis
8. Hverdagslivet
9. Skolen
10. Kunsten

Denne række af områder gennemgås dernæst for hver periode af en række forskere, der alle er specialister for deres særlige områder. Dette bringer dels diversitet ind i værket, dels er det uomgængeligt, når man vil favne så vidt, som man har villet i *Reformationen i dansk kirke og kultur*, at engagere folk med forskellige ekspertiser.

Det er i udpræget grad lykkes redaktørerne trods det store antal af forfattere at holde en forholdsvis stor ensartethed, rent sprogligt, værket igennem. Når man er ordentlig fordybet i værket, lægger man stort set ikke mærke til, at man fra det ene bidrag til det andet også bevæger sig fra den ene forfatter til den anden. Selvfølgelig er der forskel, kun er det ikke noget, der træder forstyrrende ind ved læsningen.

Redaktørerne fremhæver i deres indledning til hele værket, at (bd. I, s. 30)

... politiske og normative diskussioner [ikke står] i centrum i dette værk. Her drejer det sig først og fremmest om at give en alsidig beskrivelse og tolkning af reformationens kirkelige og kulturelle virkninger i Danmark.

Dog har man i tredje og sidste bind ud over den nævnte 10-delte struktur med et 100-siders afsnit yderligere '[t]i bud på den fortsatte reformation' under overskriften 'Kirken skal altid reformeres'. Her forsøger forskellige forfattere at give deres forskellige bud inden for forskellige områder, f.eks. om kaldstanken, individualisering, Bibel og synd. I undervisningsmæssig sammenhæng bidrager værket således også med en række oplæg til diskussion, som man gå videre med, evt. drøfte på baggrund af værkets lange, historiske linjer.

For at vende tilbage til det indledende spørgsmål: Har vi virkelig brug for endnu en udgivelse om Reformationen? Hertil må svaret blive: Ja, i dette tilfælde *har* vi bestemt brug for endnu en udgivelse om Reformationen! Det er navnlig værkets mulighed for at kombinere alsidighed og ensidighed, bredde og dybde, som gør det så anvendeligt og interessant for mange forskellige slags læsere.

Og ved at strukturere værket, som man har gjort, muliggør man benyttelse 'på tværs' af værket, således at man f.eks. kan se på 'skolen' gennem århundrederne, hvordan det praktisk trosliv har ændret sig eller på salmesangen. Og i den forholds lette stil, der gennemgående er holdt, kunne man sagtens forestille sig, at *Reformationen i dansk kirke og kultur* kunne benyttes ved undervisningen i gymnasieskolen—og det endda tværfagligt, da de ti emner i den grad breder sig over historie- og danskfaget samt Religion, Samfundsfag og Billedkunst.

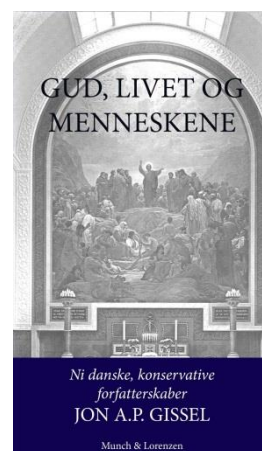
Reformationen i dansk kirke og kultur, bd. I–III hører så afgjort til blandt jubilæumstidens mere nyttige håndbogslitteratur!

Johnny Lindholm

Rehabilitering af Brandes' forbrydere: Om ni konservative forfatterskaber

Jon A. P. Gissel: "*Gud Livet og Menneskene. Ni danske konservative forfatterskaber*". Munck & Lorenzen, 2017. 312 sider, 350 kr.

Gud, Livet og Menneskene er en fortsættelse, selvom den kan stå alene. Den er en fortsættelse af Jon A.P. Gissels forrige bog, *Konservatisme og Kulturkamp*, som også blev anmeldt i *Noter*, og som behandlede kulturkampen i Danmark i sidste tredjedel af det 19. århundrede. I denne nye bog - dette nye bind i, hvad man kunne håbe med tiden vil blive til en række - har Gissel atter været nede i den nederste vinkælder og trukket ni betydelige, konservative forfattere frem; forfattere, der kan vise, at der kan være grund til at se på det 19. århundredes konservative forfattere gennem nye briller. Gissel viser, 'hvordan forfatterne var

æstetisk nyskabende og internationalt orienterede, i modstrid med den senere tids karakteristik', som der står i forlagets pressemeddelelse.

Dermed bliver *Gud, Livet og Menneskene* en slags modsvar på de gamles vegne til Georg Brandes, der i sin *Emigrantlitteraturen* fremhævede 'individets emancipation og tankens frigørelse, at det enkelte individ ikke længere føler sig som en del af et større hele' (*Konservatisme og Kulturkamp*, s. 65), thi forfatterne, der behandles i *Gud, Livet og Menneskene*, har, som Gissel bemærker i sin tidligere bog, som 'en hovedopgave [...] at argumentere for og fremstille mennesket som en del af en større sammenhæng' (smst., jf. også nedenfor).

Og man kunne synes, at det er passende at få udvidet vor horisont i så henseende, for der var ikke blot tale om en uoverensstemmelse i synspunkt mellem de gamle og Brandes; i det mindste ikke for Brandes' part, der om den danske romantik, som han alene betragter som en reaktion, føler det nødvendigt at beskrive med følgende svada: 'Tilhyllet som Lasten er det, klamrer den sig til Kirkens Altre, der altid afgav et Tilflugtssted for Forbrydere af enhver Art' (citeret smst., s. 64). Gissel har været omme bag dette alter for at drage disse 'Forbrydere af enhver Art' frem i det klare dagslys, hvor de straks tager sig ganske anderledes ud. I hvert fald er det svært at se forbryderens brændemærke på dem.

Gud, Livet og Menneskene indeholder foruden ni gennemgange af ni forfatterskaber, en indledning og et forord. I forordet gør Gissel rede for sin vej til stoffet gennem tidlig læsning af K.G. Brøndsted og Carl Ploug samt gennem sit forskningsarbejde, bl.a. i historikeren Johannes Steenstrups forfatterskab. Man kommer til at tænke på samme Steenstrups ytring et sted, at 'Den sande Historiker med udpræget Ejendommelighed drives uvilkaarligt hen til et bestemt Emne i Kraft af en Beslægtethed i Aanden.' – Det er dejligt befriende med en sådan indledende erklæring, thi da er man ikke i tvivl om, hvor Gissel står i forhold til sit stof. For øvrigt fortsætter han i den efterfølgende indledning, hvor han slår fast, at hans 'egne grundlæggende antagelser, drivkraften i [hans] arbejde, 'er at han gerne vil skrive ud fra et retfærdighedsstandpunkt, idet han har

en følelse af ansvar ikke mindst over dem, der har stået for et værdifuldt alternativ til deres tids moderetning(er), men i det lange løb har kæmpet forgæves, at grave de gemte og glemte frem af historiens muld og lade dem tale selv i stedet for at nøjes med hvad deres modstandere og senere generationer, som er påvirkede af modstandernes historie, har sagt om dem. (s. 1–2)

Bogen er i øvrigt endnu en blomst, der er skudt op af den muld, Jon Gissel kunne gøde med bevillinger fra Statens humanistiske Forskningsråd og fra Velux Fonden 2002–2005. Det er foruden *Konservatisme og Kulturkamp* blevet til en række interessante artikler i forskellige tidsskrifter, som der gives en oversigt over i forordet. (Man kunne i parentes udtrykke et håb om, at der blandt Gissels fremtidige udgivelser også ville findes et bind med disse tekster samlet.)

I den 26 sider lange indledning redegør Gissel for sin mere umiddelbare bevæggrund: 'Målet er både at vise en historisk retfærdighed og at forlænge linjen fremover, at pege på det glemte som en nyttig samtalepartner' (s. 9). Han har således villet give et nyt perspektiv på kulturkampen i slutningen af det 19. århundrede, nemlig fra en 'anden synsvinkel end den, der normalt benyttes, nemlig fra den tabende' (s. 1).

Indledningen består foruden et længere indledende afsnit af tre underafsnit, to kortere om hvad konservatisme er og om 'Den litteraturhistoriske Stilling'. I disse afsnit planes grunden for at læse den følgende fremstilling og yderligere at forstå Gissels udvælgelseskriterier. Indledningen rundes af med et længere afsnit om 'Omtale af konservatisme og af de konservative forfattere'

De ni forfatterskaber, der gennemgås i bogen er følgende:

Johannes Fibiger
Carl Ploug
Chr. K.F. Molbech
Thomas Lange
Rudolf Schmidt
K.G. Brøndsted
Ernst von der Recke
Thor Lange
Henrik Scharling

De skal naturligvis ikke alle sammen gennemgås her—til den ende må man jo gå til bogen selv. Hver omtale er bygget op, som hver enkelt forfatter lægger op til, f.eks. efter perioder i forfatterskabet, forskellige genrer eller temaer, der lægger op til omtale. Som eksempel herpå kan nævnes det interessante afsnit 'Kvindeskikkelser i K.G. Brøndsteds Forfatterskab' (s. 196 ff.), hvor Gissel med velvalgte citater kommer ind på denne fremtrædende side ved Brøndsteds forfatterskab.

For øvrigt er der hele bogen igennem citeret dygtigt fra de behandlede forfatterskaber, hvilket er desto vigtigere, da der jo er tale om lidt glemte forfatterskaber, der derfor evt. kan være svære at komme til.

Bogen rundes af med et opsamlende afsnit og en litteraturliste.

I afslutningen hæver Gissel sig atter fra læsningen og overvejer, hvordan de ni forfattere er enige og hvordan de er forskellige. Og forskellene gemmes ikke bort, dog er 'Helhed [...] vigtig for dem, at der er sammenhæng og ikke en stadig fragmentering' (s. 283), hvilket vi også ser hos forfatterne.

Videre overvejer Gissel, hvorledes forfatterne benytter de genrer, der står dem til rådighed. Her bringer han også, med afsæt i materialet, egne tanker om, hvad genre er, og hvad den betyder for os som læsere og for forfatterne. Endvidere kommer han ind på den måde, hvorpå forfatterne står lige over for historien og den historiske sandhed. Det er interessant, og selvom de forskellige forfattere alle er enige om historiens vigtighed for os som mennesker, kommer dette meget forskelligt til udtryk hos dem, både kvalitativt og kvantitativt.

Afslutningen rundes af med nogle interessante og væsentlige overvejelser over, hvad de ni forfatterskaber kan være med til at give os i dag.

Gud, Livet og Menneskene er en interessant bog, både som et supplement til den ovennævnte *Konservatisme og Kulturkamp* og - det må understreges - som selvstændig læsning; der på ingen måde tale om et appendiks. At det er ni forfatterskaber, der behandles gør det naturligvis oplagt at benytte bogen som inspiration til danskundervisningen, men dels er det jo også historiske personer, der belyses gennem deres forfatterskaber, dels spiller historien en stor rolle for disse forfattere, og dette er en side ved dem, som Gissel gør en del ud af i bogen. Og endvidere er det en interessant periode i dansk historie i det hele taget, som vi får kastet lidt sidebelysning på.

Bogens opbygning i et kapitel for hvert forfatterskab foruden indledningen og afslutningen gør endvidere bogen velegnet til enkeltopslag, hvis man vil læse om kun den ene eller den anden forfatter.

Bogen er afgjort læseværdig!

Johnny Lindholm